

Advies provinciaal stimuleringsbeleid media-educatie

Noord-Holland, Deel I

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	9
2 Een korte oriëntatie op mediawijsheid en media-educatie	11
3 Het actuele aanbod voor media-educatie	17
3.1 Regionale en provinciale instellingen	17
3.2 Aanbod lokaal	24
3.3 Aanbod landelijk	29
3.4 Conclusie	31
4 Huidig overheidsbeleid ten aanzien van media-educatie	33
4.1 Inleiding: taakverdeling tussen de drie overheidslagen	33
4.2 Rijksoverheid	33
4.3 Provinciaal beleid	34
4.4 Gemeentelijke beleidsplannen	38
4.5 Conclusie	38
5 Behoeften en wensen onderwijs	41
5.1 Mocca: behoefte-onderzoek Amsterdams onderwijs	41
5.2 Enquête Noordhollandse scholen	42
5.3 Onderzoek mediawijsheid in het onderwijs	43
6 Aanbevelingen voor de provincie Noord-Holland	45
Bijlage 1 Schriftelijke bronnen	51

Samenvatting

De provincie Noord-Holland wil mediawijsheid uitwerken als een van de speerpunten in het cultuureducatiebeleid. Zij wil mediawijsheid koppelen aan kunst- en erfgoededucatie. De komende periode ligt het accent op het onderwijs. Ter voorbereiding van een standpuntbepaling van de Provincie Noord-Holland is Cultuurnetwerk Nederland verzocht een inventariserend onderzoek te doen inzake de op dit gebied actieve partijen en hun aanbod. In dit onderzoek heeft Cultuurnetwerk Nederland de provinciale partijen in Noord-Holland geïnventariseerd alsmede landelijke en lokale partijen. Tevens is gekeken naar beleid in andere provincies en gemeenten en naar enkele behoefteonderzoeken in het onderwijs. Uit deze inventarisaties vloeien in het laatste hoofdstuk enkele aanbevelingen aan de provincie voort.

ORIËNTATIE OP MEDIAWIJSHEID EN MEDIA-EDUCATIE

Er is een lange geschiedenis van pogingen om media-educatie op te nemen als vast onderdeel van het onderwijs. Dat dit niet gerealiseerd is, heeft onder andere te maken met de uiteenlopende visies die men had over media-educatie, over welke doelen moesten worden bereikt en op welke manier. In dit onderzoek zijn twee verschillende indelingen in invalshoeken van media-educatie gehanteerd. Bij het aanbod van de in hoofdstuk 3 besproken landelijke, provinciale en lokale aanbieders is ondermeer bekeken welke van deze invalshoeken of visies bij de aanbieders aan bod komen. Ten eerste maken we een onderscheid naar de rol en functie van media die men in het aanbod wil benadrukken:

- *Media als technologie*: kinderen leren de technologieën te beheersen.
- *Media als leermiddel*: media worden ingezet om lesstof op een andere manier aan te bieden.
- *Media als communicatiemiddel*: kinderen leren over de werking van media in de maatschappij. Dit betreft ondermeer informatievaardigheden, veiligheid in mediagebruik en journalistieke vaardigheden.
- *Media als expressiemiddel, kunstvorm of cultureel erfgoed*: kinderen leren over media als kunstvorm of cultureel erfgoed.

Daarnaast hanteren we een andere veel gebruikte indeling:

- visuele geletterdheid (vormtaal en inhoud van media leren interpreteren en toepassen - bewustzijn van en vaardigheden in de beeldcultuur),
- digitale geletterdheid (vaardigheden en bewustzijn m.b.t. mogelijkheden en bedreigingen van ict)
- maatschappelijke geletterdheid (bewustzijn van de waardesystemen achter media en de invloed van media op het persoonlijk en maatschappelijk leven)

HET ACTUELE AANBOD VOOR MEDIA-EDUCATIE

In hoofdstuk 3 is gekeken naar aanbieders van projecten, lessen en activiteiten op het gebied van media-educatie en naar organisaties of combinaties die als portal/verzamelpunt functioneren, en aan de andere kant ook aanbieders van scholing en training. Vaak is er sprake van een combinatie. Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen provinciale of regionale aanbieders, lokale aanbieders en landelijke aanbieders.

De provinciale instellingen in Noord-Holland bieden een breed aanbod aan activiteiten en ondersteunende diensten op het gebied van media-educatie en mediawijsheid. Daarbij valt op dat de verschillende instellingen verschillende benaderingen van media-educatie hanteren.

Cultureel Erfgoed Noord-Holland (CENH) besteedt aandacht aan media als expressiemiddel en media als communicatiemiddel en sluit aan bij de visuele en maatschappelijke geletterdheid. Maar Cultureel Erfgoed Noord-Holland zet ook media-educatie in als leermiddel, bijvoorbeeld waar de leerlingen in activiteiten een mediaproductie maken over een ander onderwerp.

De steunpunten kunsteducatie besteden hoofdzakelijk aandacht aan media als expressiemiddel en aan de technologische vaardigheden die daarbij nodig zijn en daarmee aan de digitale en visuele geletterdheid.

ProBiblio besteedt hoofdzakelijk aandacht aan informatievaardigheden en daarmee aan media als communicatiemiddel en digitale geletterdheid. RTV Noord-Holland besteedt met S-TV hoofdzakelijk aandacht aan media als communicatiemiddel en aan de daarbij horende technologische vaardigheden en sluit daarmee vooral aan bij de maatschappelijke en digitale geletterdheid. Kunst en Cultuur Noord-Holland heeft pas recent de coördinatietoek over de steunpunten overgenomen en heeft vooralsnog geen aanbod op het gebied van mediawijsheid ontwikkeld.

Bij de provinciale instellingen gezamenlijk komen dus alle benaderingen van media en media-educatie aan bod, maar geen enkele instelling biedt alle benaderingen tegelijk. Sommige instellingen bieden wel een breed pakket, maar bij iedere instelling zijn duidelijk een of twee invalshoeken als prioriteit te onderscheiden. De steunpunten kunsteducatie en RTV N-H bieden beiden begeleiding en ondersteuning van scholen en docenten bij media-educatie. Ook overige provinciale instellingen kunnen vaak desgewenst scholen adviseren. De situatie in Noord-Holland lijkt gelijk op te gaan met de ontwikkelingen bij provinciale instellingen elders.

Voor de lokale instellingen is gekeken naar een aantal soorten instellingen. In deel II van het onderzoek zijn van elke soort instelling enkele voorbeelden in Noord-Holland opgenomen. Van de lokale instellingen hebben vooral de centra voor de kunsten, de bibliotheken en musea een aanbod media-educatie of mediawijsheid voor het onderwijs. Overige aanbieders zoals volksuniversiteiten, lokale omroepen en filmtheaters lijken zich grotendeels of volledig op het vrijetijdssegment te richten. De lokale instellingen lijken weinig tot geen mogelijkheden tot advies of ondersteuning voor het onderwijs te bieden volgens hun websites.

Wat opvalt is dat ook bij de lokale instellingen net als bij de provinciale instellingen de verschillende typen instellingen verschillende benaderingen en invalshoeken van media-educatie hanteren. Het blijkt niet gebruikelijk dat een instelling alle benaderingen van media-educatie biedt in het aanbod. Willen scholen dus alle verschillende benaderingen in het programma aan bod laten komen, dan zullen zij met meerdere instellingen moeten samenwerken. Centra voor de Kunsten en filmhuizen richten zich binnen het eventuele aanbod voor het onderwijs vooral op media als expressievorm en de visuele geletterdheid. Bibliotheken richten zich hoofdzakelijk op media als communicatiemiddel en de digitale en maatschappelijke geletterdheid. Musea gebruiken media vooral als leermiddel en soms als expressiemiddel met aandacht voor de maatschappelijke of visuele geletterdheid. Lokale omroepen hebben soms een aanbod voor het onderwijs en zien media met name als technologie en communicatiemiddel en besteden aandacht aan de digitale en maatschappelijke geletterdheid.

Voor de inventarisatie van landelijke aanbieders is onder meer gebruik gemaakt van de lijst van organisaties aangesloten bij het Mediawijzer netwerk. Ook hier is een ruime keuze in aanbod beschikbaar, zeker voor het voortgezet onderwijs. Het aanbod is pluriform, maar wel in meerderheid gericht op media als expressie- en communicatiemiddel (visuele en maatschappelijke geletterdheid). Slechts enkele organisaties richten zich specifiek op de mogelijkheden van media als leermiddel of op de digitale geletterdheid: informatievaardigheden en/of veiligheid van nieuwe media. Verder kan worden geconcludeerd dat er eigenlijk geen aanbieders zijn die een compleet pakket bieden van media-educatie. In het bij- en nascholingsaanbod is de technische vaardigheid dominant, en is de invalshoek van media als (artistiek) expressiemiddel juist minder vertegenwoordigd.

OVERHEIDSBELEID OP HET GEBIED VAN MEDIAWIJSHEID EN MEDIA-EDUCATIE

In het landelijk beleid, sterk gestimuleerd door de Raad voor Cultuur, is mediawijsheid en in het kielzog daarvan media-educatie een belangrijk aandachtspunt geworden.

Het rijk heeft gezorgd voor de oprichting van het Expertisecentrum Mediawijsheid, een netwerkorganisatie waarbij inmiddels ruim 230 kleine en grote organisaties en initiatieven zich hebben aangesloten, en die verschillende subsidieregelingen heeft voor projecten op het gebied van mediawijsheid. Ook het nieuwe Fonds voor Cultuurparticipatie heeft in de diverse subsidieregelingen aandacht voor mediawijsheid en media-educatie, met nadruk op het zélf maken van media en vernieuwende vormen in cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur.

De provinciale plannen blinken niet uit in grote ambities op het gebied van mediawijsheid en media-educatie; vaak wordt de term slechts vermeld als een van de drie takken van cultuureducatie. Uitzonderingen zijn de provincies Limburg en Noord-Holland, die na oriëntatie en onderzoek concreet uitvoeringsbeleid willen opzetten voor media-educatie.

Ook de gemeentelijke plannen die zijn ingediend bij het FCP bevatten weinig voorbeelden van visie, beleid en of activiteiten met betrekking tot mediawijsheid en media-educatie.

De provinciale ondersteuningsinstellingen hebben meer activiteiten op het gebied van mediawijsheid. In de structuur is dit echter niet zichtbaar zoals bij kunst- en erfgoededucatie. Alleen Zuid-Holland heeft een 'eigen' nieuwe-mediasteunpunt, hoewel onderdeel van Kunstgebouw: de Mediafabriek. Voor het overige is media-educatie al dan niet nadrukkelijk onderdeel van de steunpunten voor kunsteducatie (en dan met name gekoppeld aan audiovisuele of beeldende vorming) en, in mindere mate, geïntegreerd in het aanbod van de steunpunten voor erfgoededucatie.

BEHOEFTE EN WENSEN VAN HET ONDERWIJS

In hoofdstuk 5 wordt kort gekeken naar de behoeften en wensen van het onderwijs op het gebied van media-educatie op basis van enkele recente onderzoeken: een behoefteonderzoek uitgevoerd door Mocca, een enquête onder scholen in Noord-Holland en een onderzoek van het Mediawijsheid Expertisecentrum. Uit deze onderzoeken blijkt dat leerkrachten nog niet altijd voldoende zicht hebben op de mogelijkheden van media-educatie en vooral behoefte hebben aan bijscholing en informatie over de aanbieders en de mogelijkheden. Ook is er grote behoefte aan begeleiding bij het ontwikkelen van een schoolbeleid op mediawijsheid en aan aansluiting bij de reguliere vak- en vormingsgebieden en de bijbehorende kerndoelen in het onderwijs.

AANBEVELINGEN

De belangrijkste aanbeveling is dat de provincie en de instellingen zich samen inzetten voor een optimaler gebruik van de grote hoeveelheid expertise en aanbod die al aanwezig is. Nergens zijn duidelijk lacunes ontdekt in expertise of aanbod, dus ontwikkeling van nieuwe producten lijkt geen prioriteit te hebben. Wel is heel duidelijk zichtbaar dat verschillende instellingen (provinciaal, lokaal en landelijk) ook verschillende benaderingen van media-educatie hanteren. Gezamenlijk bieden zij een rijk geschakeerd en volledig aanbod aan (ondersteunende) activiteiten. Er is dus samenwerking en afstemming nodig tussen de instellingen om dit aanbod beter te ontsluiten en/of op elkaar af te stemmen, en om scholen op diverse manieren te ondersteunen bij hun keuzes. De huidige klankbordgroep media-educatie waarin alle provinciale instellingen vertegenwoordigd zijn, kan hierin een centrale rol vervullen, eventueel aangevuld met een specifieke coördinator. De klankbordgroep kan verdere uitwerking geven aan de activiteiten die ingezet kunnen worden voor het verder stimuleren van media-educatie in het onderwijs: een centraal informatiepunt voor het onderwijs, bijvoorbeeld in de vorm van een website met een overzicht van het aanbod; de ondersteuning van het onderwijs bij de ontwikkeling van een media-educatiebeleidsplan; informatie- en inspiratiebijeenkomsten en bij- en nascholing voor docenten; en de ondersteuning van lokale instellingen bij de kwaliteit en ontwikkeling van media-educatie daar waar dit mogelijk lokaal nog onvoldoende aanwezig is.

1 Inleiding

'De culturele implicaties van digitalisering, zo stelde het raadsadvies *eCultuur: van i naar e* (juni 2003) al, reiken veel verder dan het louter instrumenteel benutten van de technische mogelijkheden. Internet en digitale media grijpen fundamenteel in op de manier waarop kunstenaars en cultuurproducenten zich uitdrukken, hoe cultureel erfgoed wordt ontsloten en gepresenteerd, hoe bibliotheken informatie toegankelijk maken, en hoe media mede vormgeven aan nieuws, het publieke debat en de cultuur. De werkelijke betekenis van digitalisering ligt in de manier waarop digitale media in maatschappelijke praktijken worden ingepast en gebruikt.' (website Raad van Cultuur)

In de afgelopen jaren is dit besef van de invloed van met name digitale media alleen maar sterker geworden en daarmee het belang dat de overheid hecht aan mediawijze burgers. Media-educatie in het onderwijs is een belangrijk middel om mediawijsheid te bevorderen.

Ter voorbereiding van een standpuntbepaling van de Provincie Noord-Holland over haar toekomstige rol op het gebied van mediawijsheid is een inventariserend onderzoek nodig inzake de op dit gebied actieve partijen en, waar van toepassing, hun aanbod aan scholen.

Cultuurnetwerk Nederland is verzocht om dit onderzoek uit te voeren. Kunst en Cultuur Noord-Holland (KCNH) is de rechtstreekse opdrachtverlener, de provincie Noord-Holland is de hoofdpdrachtgever.

De onderzoeksuitkomsten zal de provincie met betrokkenen in de sector bespreken. Uiteindelijk moet hier een beeld uit voort komen welke activiteiten de provincie vanaf schooljaar 2010-2011 zou willen ondersteunen.

UITGANGSPUNTEN

De provincie wil mediawijsheid koppelen aan kunsteducatie en erfgoededucatie. De focus zou moeten liggen op het actief en creatief leren omgaan met media en daardoor de werking van de media beter begrijpen. Voor cultuureducatie, waaronder media-educatie in de zin van mediawijsheid, ziet de provincie het vooral als haar rol om scholen te ondersteunen: ervoor zorgen dat scholen in staat zijn het bestaande aanbod te gebruiken, dit kunnen beoordelen en laten aansluiten op hun onderwijsprogramma. Doelgroep van de educatie met betrekking tot mediawijsheid is voor de provincie zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs, hetgeen in het onderzoek zichtbaar moet zijn. De komende periode ligt het accent bij mediawijsheid in het onderwijs. In de toekomst wordt mogelijk verder onderzocht hoe mediawijsheid voor andere leeftijdsgroepen kan worden ingezet.

Er zijn ook in Noord-Holland diverse instellingen actief zoals Probiblio, RTV-Noord-Holland en de steunfunctie-instellingen cultuureducatie. Hun activiteiten dienen onderdeel van de inventarisatie te zijn. De specifieke rolverdeling tussen deze partijen is nog niet uitgekristalliseerd.

OPZET VAN HET ONDERZOEK

Het onderzoek bestaat uit twee delen. In dit eerste deel zijn de onderzoeksresultaten, conclusies, analyses en de uiteindelijke aanbevelingen opgenomen. Daaraan ten grondslag ligt een inventarisatie van aanbieders en van beleid op het gebied van mediawijsheid van andere provincies en gemeenten. Deze inventarisatie met omschrijvingen van alle aanbieders en beleidsplannen is opgenomen in deel II van het onderzoeksadvies.

Na deze inleiding geeft het tweede hoofdstuk een korte toelichting op de beschrijving, achtergronden en voorgeschiedenis van mediawijsheid en media-educatie.

Het derde hoofdstuk geeft een uitgebreide inventarisatie van het aanbod dat scholen op het gebied van media-educatie wordt geboden, onderverdeeld in de landelijke aanbieders, regionale en provinciale aanbieders, en lokale aanbieders. Bij het landelijke aanbod en het aanbod in de provincie

Noord-Holland hebben we gestreefd een compleet beeld te geven; voor het overige hebben we voorbeelden gezocht die het aanbod elders inzichtelijk maakt en illustreert.

Het vierde hoofdstuk richt zich op de vraag welk beleid de verschillende overheden (rijk, provincie en gemeenten) voeren op het gebied van mediawijsheid en media-educatie.

In het vijfde hoofdstuk worden onderzoeksresultaten betreffende de wensen en behoeften van scholen en andere belanghebbenden bij deze analyse betrokken.

In het zesde hoofdstuk ten slotte wordt alles nog eens op een rijtje gezet. Wat zijn de mogelijkheden voor beleid om media-educatie in het Noord-Hollands onderwijs te stimuleren en ondersteunen, als we overzien wat er momenteel allemaal beschikbaar en gaande is. Daarbij komen we tot een aantal aanbevelingen voor het beleid van de provincie en de provinciale instellingen in het bijzonder.

2 Een korte oriëntatie op mediawijsheid en media-educatie

MEDIAWIJSHEID

Het kabinet Balkenende IV wilde dat de burgers in Nederland meer mediawijs worden. Mediawijsheid is het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waar burgers en instellingen over moeten beschikken om zich bewust, kritisch, veilig en actief te kunnen bewegen in de gemedialiseerde samenleving (Mediawijsheid/Raad voor Cultuur 2005).

MEDIA-EDUCATIE

Een manier om mediawijs te worden is media-educatie.

Media-educatie gaat over het leren interpreteren van de inhoud van media, het bepalen door welke belangen of waardesystemen deze worden gestuurd en het bewust worden van de plaats en rol van media in het persoonlijke en maatschappelijke leven (Regeling provincies en gemeenten van Fonds voor Cultuurparticipatie, augustus 2008).

De taal van [...] media kenmerkt zich door een combinatie van beelden, geluiden en geschreven woord. Media-educatie leert je deze symbolentaal te bestuderen en te gebruiken. (Inleiding Cultuur+Educatie 26, 2009, p. 4)

MEDIA-EDUCATIE EN CULTUUREDUCATIE

Cultuureducatie kan net als cultuur in algemene zin worden onderverdeeld in drie globale, elkaar deels overlappende gebieden: kunst(educatie), erfgoed(educatie) en media(-educatie). Maar er zijn mensen die media-educatie niet zo direct aan cultuur willen verbinden: zij benadrukken de sociale en maatschappelijke context van de massamedia. Binnen de scholen zou het dan ook niet alleen of zelfs primair bij de kunstvakken moeten worden ondergebracht.

Omdat de samenleving per definitie een cultureel fenomeen is, is media-educatie uiteindelijk altijd wel verbonden aan cultuur in brede betekenis.

VOORGESCHIEDENIS MEDIA-EDUCATIE

Er is een lange geschiedenis van pogingen om media-educatie op te nemen als vast onderdeel van het onderwijs. Dat dit niet gerealiseerd is, heeft onder andere te maken met de uiteenlopende visies die men had over media-educatie, over welke doelen moesten worden bereikt en op welke manier. De tweede helft van de vorige eeuw laat een zekere ontwikkeling zien (Sleurink/van den Berg 2000), die je globaal kunt karakteriseren als:

- bescherming veiligheid van kinderen (jaren '50/'60)
- bedoelingen van de media doorzien ('the medium is the message')
- media als constructie van de werkelijkheid (Visuelle Kommunikation)
- analyse van de omgang met media (semantiek, jaren '70)
- vragen rondom ict-ontwikkelingen (jaren '80/'90).

Dit is echter geen keurige chronologische historie: doelstellingen en visies blijven naast elkaar voortbestaan en zijn tot op heden terug te vinden bij de verschillende betrokken organisaties. Buckingham (2003) ziet in de jaren negentig van de vorige eeuw globaal een verschuiving van het beschermende perspectief naar de positivistische voorbereiding op actieve participatie in een gemedialiseerde samenleving.

KERNDOELEN

Media-educatie is dus niet een vak in het onderwijs geworden. In de oude kerndoelen voor kunstzinnige vorming kon media-educatie echter vrij gemakkelijk aanhaken bij vaardigheden en inzicht in muziek, spel, tekenen en taal. De digitale en maatschappelijke invalshoek van media-educatie lagen in het verlengde van deze artistieke doelen maar hadden ook aanknopingspunten in de kerndoelen van andere vakken. Formeel waren er dus goede mogelijkheden om met media-educatie aan de slag te gaan. Het is meer de onbekendheid van leerkrachten en docenten met media-educatie dat er weinig mee gedaan werd. Daar waar er interesse was van docenten zelf of vakleerkrachten/consulenten audiovisuele vorming ruimte kregen, waren er geen formele belemmeringen. Dat is nog steeds het geval in de ingekorte kerndoelen die sinds 2008 van kracht zijn. De belangrijkste voor media-educatie zijn:

Oriëntatie op jezelf en de wereld:

- De leerlingen leren zich gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen
- De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren
- De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: [...]; televisie en computer

Kunstzinnige oriëntatie:

- De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren
- De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren
- De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

In het voortgezet onderwijs is op analoge wijze media-educatie aan te haken bij vergelijkbare eindtermen.

Meer informatie: tule.slo.nl

MEDIA-EDUCATIE 1996-2004

Een advies van de Raad van Cultuur over media-educatie uit 1996 werd positief ontvangen. OCW zette het advies om in beleid, financiering van projecten in het onderwijs en riep een stuurgroep en platform in het leven. De belangrijkste aanbeveling, de integratie van media-educatie in het onderwijs als een vakoverschrijdend thema, werd echter niet opgevolgd. Er vond een aantal pilotprojecten plaats en er werd een website ingericht door het platform.

Toen de Raad in 2004 terugkeek, stelden de resultaten echter nogal teleur. Hij stelde vast 'dat er veel spelers zijn, rijp en groen, groot en klein, maar dat van kennisoverdracht, continuïteit en effectiviteit nauwelijks sprake was.' Nog belangrijker voor een heroverweging waren de technologische en maatschappelijke ontwikkelingen.

Meer informatie: http://www.cultuur.nl/dossiers_vervolg.php?id=124

2005: ADVIES MEDIAWIJSHEID

De Raad voor Cultuur publiceerde in 2005 de nota *Mediawijsheid: de ontwikkeling van nieuw burgerschap*. In deze nota werd nadrukkelijk gezocht naar een nieuwe, brede visie op het fenomeen media. Met name de inmiddels aanzienlijke invloed van de nieuwe media (i.c. internet en e-mail, mobiele telefonie) op het maatschappelijk leven wilde men een plek geven. En dit is niet slechts een onderwijsissue, maar juist volwassenen en ouderen zouden hier de meeste steun nodig hebben.

MEDIA-EDUCATIE

gaat over het leren interpreteren van de vormtaal en de inhoud van media, het bepalen door welke belangen of waardesystemen deze worden gestuurd en het bewust worden van de plaats en rol van media

Bovendien is naast educatie nog veel meer mogelijk en nodig voor het ontwikkelen van mediacompetentie, met name mentaliteit en bewustzijn. Vandaar de introductie van de term mediawijsheid, waaraan minder schoolse associaties kleefden.

Om tot een betere kennisdeling en netwerken te komen, was het volgens de Raad niet verstandig een nieuw instituut voor mediawijsheid op te richten. Een stimuleringsfonds of een regeling waarin kennisuitwisseling wordt ondersteund zou beter zijn. In het onderwijs zou verankering van mediawijsheid bevorderd moeten worden; een belangrijk middel daarvoor is het aanstellen van mediacoaches. Bibliotheken zouden mogelijk een aangescherpte rol kunnen spelen wat betreft de mediawijsheid van burgers.

Meer informatie: [Mediawijsheid: de ontwikkeling van nieuw burgerschap](#)

ONTWIKKELINGEN TOT EN MET 2008

In 2006 reageerde minister van der Hoeven van Cultuur positief op de nota. Er zou een informeel netwerk moeten komen. Opvolger minister Plasterk gaf hier in zijn beleidsnota *Kunst van Leven* verder vorm aan: het werd een Expertisecentrum bestaande uit een netwerkorganisatie mediawijsheid. Als kwartiermakers werden Kennisnet, Beeld en Geluid, VOB, de Publiek Omroep en ECP.NL aangezocht.

De Raad bemoeide zich als vervolg op de nota van 2005 actief met mediawijsheid door het organiseren van een congres en door het interviewen van een groot aantal deskundigen. In maart 2008 zet de Raad voor Cultuur de opgedane kennis en inzichten op een rijtje in *Mediawijsheid in perspectief*.

De Raad formuleert hierin drie dilemma's die fundamenteel zijn voor mediawijsheid:

- a verhalen versus verzamelingen: nieuwe media gaat steeds meer gepaard aan zap-gedrag, het door toeval bijeensprokkelen van informatie, plakken-en-knippen. De context, de structuur, het diepere verhaal gaat steeds vaker verloren.
- b participatie versus representatie: nieuwe media maken interactieve, platte organisatiestructuren mogelijk in plaats van vertegenwoordigende organen in een piramidale opzet
- c vertrouwen versus wantrouwen: decentralisatie gaat over het algemeen gepaard met toename van controle. De overheid laat niet los maar wantrouwt.

Een maand later publiceert de regering *Mediawijsheid: kabinetsvisie 18 april 2008*. In tegenstelling tot de Raad stelt het kabinet toch weer de kinderen en jongeren als centrale doelgroep van het beleid. Het hoofddaccent ligt op de belangrijkste media: televisie en internet. Naast de negatieve effecten noemt de brief vier positieve effecten van mediagebruik: middel voor informatie en debat, bijdrage aan culturele vorming, bijdrage aan cohesie en culturele identiteit, biedt ontspanning.

De rol van de overheid is naast de rechtshandhaving op strafbare zaken:

- 1 ondersteuning bij het kritisch en bewust mediagebruik (nl. bij Mediawijsheid Expertisecentrum)
- 2 toegang tot goed en gevarieerd media-aanbod (Omroepen)
- 3 zelfregulering ondersteunen (Kijkwijzer, Reclamecode)
- 4 regels ter bescherming mediaconsument (alcoholreclame, etc)
- 5 (bevorderen) onderzoek naar media (Zo bundelt het Nederlands Jeugdinstituut bijvoorbeeld wetenschappelijke inzichten over mediagebruik en -effecten onder de jeugd).

Meer informatie:

<http://www.mediawijsheidinperspectief.nl>

[Advies Mediawijsheid in perspectief](#)

[Brochure OCW: Mediawijsheid kabinetsvisie \(18 april 2008\)](#)

MEDIAWIJSHEID EXPERTISECENTRUM

Het Mediawijsheid expertisecentrum gaat kinderen, (groot)ouders, opvoeders en leerkrachten helpen om verstandig en actief gebruik te maken van media. De kerngroep heeft drie programmalijnen ontwikkeld, die samen met de netwerkpartners worden uitgewerkt:

- mediavaardigheden en mediabewustzijn;
- stimuleren van sociale participatie;
- innovatie.

De eerste programmalijn gaat in op de inhoud van media-educatie: praktische vaardigheden, informatievaardigheden, mediabewustzijn en verantwoord gebruik van media. De tweede programmalijn richt zich op het stimuleren en activeren van participatie: stimuleren dat burgers zelf media kunnen maken, achterstandsgroepen er bij halen, en goed gebruik van auteursrecht ondersteunen. Innovatie, de derde lijn, richt zich op vernieuwend en experimenteel mediagebruik.

De nadere invulling wordt nu met de aangesloten organisaties uitgewerkt via vier werkgroepen: media-educatie (inhoudelijke uitwerkingen), onderzoek, innovatie, veilig.

Een inventarisatie van Kennisland.nl in 2008 bracht 142 initiatieven op het gebied van mediawijsheid aan het licht. Inmiddels zijn meer dan 230 organisaties te vinden op het verzamelpunt.

Het centrum wil vooral samenwerking en overdracht tussen de verschillende initiatieven stimuleren.

Meer informatie:

[Brochure: Mediawijsheid; de inrichting van het mediawijsheid expertisecentrum \(2008\)](#)

www.mediawijsheidexpertisecentrum.nl

www.mediawijsheidkaart.nl

www.mediawijzer.net

INVALSHOEKEN

Media-educatie is dus bewust niet als apart schoolvak in het curriculum opgenomen en wordt door de Raad voor Cultuur en het Expertisecentrum Mediawijsheid zeer breed gedefinieerd. Gevolg is dat er een redelijk breed scala aan opvattingen over de doelstellingen en de inhoud van media-educatie bestaat.

Een goede manier om de doelstellingen en inhoud van media-educatie nader te bekijken en te ordenen is een onderscheid te maken in de rol en functie van media die men wil benadrukken:

- *Media als technologie*: kinderen leren omgaan met een computer of een camera. Doel is om kinderen de technologieën te leren beheersen.
- *Media als leermiddel*: media worden ingezet om lesstof op een andere manier aan te bieden. Games kunnen een actieve houding van kinderen vragen waarbij ze zelf de lesstof ontdekken. De kinderen worden aangesproken op andere vaardigheden en intelligenties.
- *Media als communicatiemiddel*: kinderen leren over de werking van media in de maatschappij. Ze leren hoe media het denken kunnen beïnvloeden en hoe je media kunt gebruiken om een boodschap over te brengen. Dit aandachtsgebied is breed: kinderen leren bijvoorbeeld over reclame, politiek en privacy en over (hun) identiteit op het internet. Deze invalshoek is zo breed dat het eigenlijk weer onder te verdelen is in deelgebieden. Grofweg kun je daarbinnen de volgende aandachtsgebieden of benaderingen onderscheiden:
  - Informatievaardigheden: kinderen leren informatie zoeken, selecteren en beoordelen en leren daarbij ondermeer over de betrouwbaarheid van bronnen

MEDIAWIJSHEID

is het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waar burgers en instellingen over moeten beschikken om zich bewust, kritisch, veilig en actief te kunnen bewegen in de gemedialiseerde samenleving.

- Veiligheid, rechten en normen bij mediagebruik: kinderen leren over privacy, cyberpesten, internetnormen en andere rechten, regels en normen en waarden met betrekking tot mediagebruik
- Journalistiek en entertainment: kinderen leren ondermeer over de representatie van gebeurtenissen in journalistieke media, over de productieprocessen van de media en over beïnvloeding door reclame
- *Media als expressiemiddel, kunstvorm of cultureel erfgoed*: kinderen leren over media als kunstvorm of cultureel erfgoed en leren zelf films of geluidsopnames te maken en zich te uiten. Deze invalshoek sluit het meest aan bij cultuureducatie en daarmee bij de kerndoelen kunstzinnige vorming (54-56). Ook hier zijn binnen deze invalshoek grofweg twee benaderingen te onderscheiden:
  - Media als cultureel erfgoed: kinderen leren over de geschiedenis van media en hoe media onze samenleving en expressiemogelijkheden hebben beïnvloed (dit sluit aan bij media als communicatiemiddel) en kinderen leren oude(re) media-uitingen kennen
  - Media als kunstvorm: kinderen leren zich te uiten door middel van media en leren over mediale kunstwerken

Anderen onderscheiden in media-educatie drie invalshoeken:

- visuele geletterdheid (vormtaal en inhoud van media leren interpreteren en toepassen - bewustzijn van en vaardigheden in de beeldcultuur),
- digitale geletterdheid (vaardigheden en bewustzijn m.b.t. mogelijkheden en bedreigingen van ict)
- maatschappelijke geletterdheid (bewustzijn van de waardesystemen achter media en de invloed van media op het persoonlijk en maatschappelijk leven)

De visuele geletterdheid sluit nauw aan op kunsteducatie en daarmee op media als expressiemiddel. Professionals in de audiovisuele vorming herkennen zich waarschijnlijk in hoge mate in dit profiel van media-educatie. Filmeducatie zou je als een specifieke vorm van visuele geletterdheid kunnen opvatten.

Aan de andere kant van het spectrum leggen organisaties als Reclamerakkers en het Nederlands Jeugdinstituut prioriteit bij weerbaarheid van de jeugd (de valkuilen van ringtones of porno, invloed van geweld in games en op tv). Dit betreft de digitale en maatschappelijke geletterdheid van de jeugd in aansluiting op de functie van media als communicatiemiddel. Digitale geletterdheid betreft tevens de technologische vaardigheden die de jeugd zou moeten beheersen om media te kunnen gebruiken (media als technologie).

3 Het actuele aanbod voor media-educatie

In dit hoofdstuk inventariseren we het aanbod op het gebied van media-educatie aan de hand van de volgende vragen:

- Wat is het bestaande aanbod aan media-educatie voor scholen in Noord-Holland?
- Wat is daarvan algemeen/landelijk, welke aanbieders zijn specifiek gericht op de provincie Noord-Holland of regio's en gemeenten daarbinnen?
- Om welke vormen van media-educatie gaat het?
- Zijn er lacunes in het aanbod, landelijk of specifiek voor het aanbod in Noord-Holland, die extra stimulering behoeven?

We kijken wat breder dan de aanbieders van projecten, lessen en activiteiten op het gebied van media-educatie. We nemen organisaties of combinaties op die als portal, verzamelpunt functioneren, en aan de andere kant ook aanbieders van scholing en training. Vaak is er sprake van een combinatie.

Bij de inventarisatie van aanbieders volgen we de beide indelingen in invalshoeken zoals in het vorige hoofdstuk besproken. Bij alle aanbieders is bekeken of het aanbod de digitale, visuele of maatschappelijke geletterdheid betreft of een combinatie van deze vormen. En voor alle aanbod is bekeken of media hier (hoofdzakelijk) als technologie, als leermiddel, als communicatiemiddel of als expressiemiddel benaderd worden. Combinaties van deze invalshoeken zijn mogelijk en komen veel voor, maar in veel gevallen is een duidelijk zwaartepunt in een van deze invalshoeken aan te wijzen.

We beginnen met de regionale aanbieders in Noord-Holland, waarbij uiteraard de provinciale instellingen centraal staan. Een beschrijving van hun activiteiten en aanbod komt hier aan bod, in deel II zijn deze aanbieders opgenomen in een schema waarin voor elke aanbieder een groot aantal kenmerken zijn geturfd.

Vervolgens komen lokale aanbieders aan bod. In dit deel is aandacht voor verschillende typen instellingen en hun aanbod. In deel II zijn enkele voorbeelden van dergelijke lokale instellingen in Noord-Holland met het aanbod media-educatie opgenomen in de tekst en in een schema (voor zover wij dit in het korte tijdsbestek van onderzoek hebben kunnen achterhalen).

Naast de regionale en lokale aanbieders zijn er veel landelijke aanbieders die ook voor de scholen in Noord-Holland toegankelijk zijn: resp. de portalwebsites, de aanbieders en de scholingsmogelijkheden. Ook de bestaande onderwijsmethodes waarin media-educatie voorkomt, zijn meegenomen. In deel II van dit rapport zijn deze landelijke aanbieders kort beschreven en is een schema opgenomen, waarin voor elke aanbieder een groot aantal kenmerken zijn opgenomen: doelgroep, type aanbod, enzovoorts.

Het hoofdstuk sluit met een samenvatting en analyse.

3.1 REGIONALE EN PROVINCIALE INSTELLINGEN

In deze paragraaf gaan we in op de regionale en provinciale instellingen in Noord-Holland in relatie tot media-educatie. Dit is wat uitgebreider omdat het hier immers het beleidsniveau van de provincie betreft en deze instellingen door de provincie gesubsidieerd worden. Het aanbod van deze instellingen is schematisch weergegeven in deel II van het advies.

Bij de beschrijving van de betreffende instellingen, kijken we naar het soort aanbod dat de instellingen bieden en naar de verschillende invalshoeken op media-educatie en vormen van geletterdheid die hier aan bod komen. Vervolgens wordt het provinciale aanbod van de ondersteunende instellingen in Noord-Holland kort vergeleken met dat in andere provincies. De paragraaf sluit met een korte conclusie.

3.1.1 NOORDHOLLANDSE PROVINCIALE INSTELLINGEN

STICHTING KUNST EN CULTUUR NOORD-HOLLAND

Kunst en Cultuur Noord-Holland (KCNH) voert het provinciaal kunstenbeleid van Noord-Holland uit en werkt nauw samen met Cultureel Erfgoed Noord-Holland. KCNH ontwikkelt nieuwe initiatieven en voert activiteiten uit voor publiek, onderwijs, bedrijven, overheid en kunstenaars en kunstinstellingen. (www.kcnh.nl) Voor het onderwijs biedt KCNH enkele (reizende) educatieve tentoonstellingen over diverse thema's in de kunsten. KCNH heeft geen aanbod gericht op mediawijsheid, wel besteedt zij op enkele van haar websites aandacht aan mediaprojecten voor jongeren van andere instellingen, zoals van het museum De Hallen in Haarlem. (www.cbknh.nl)

Sinds eind 2009 heeft KCNH de provinciale coördinatietak voor de steunpunten cultuureducatie overgenomen.

Meer informatie: <http://www.kcnh.nl/>

CULTUREEL ERFGOED NOORD-HOLLAND

Cultureel Erfgoed Noord-Holland (CENH) is in 2007 ontstaan door een fusie van Museaal & Historisch Perspectief Noord-Holland, Steunpunt Cultureel Erfgoed Noord-Holland en de Stichting Stelling van Amsterdam. Cultureel Erfgoed Noord-Holland ontwikkelt producten, diensten en projecten die de zichtbaarheid en toegankelijkheid van het erfgoed en cultuurlandschap in Noord-Holland vergroten. (www.cultureelerfgoednh.nl)

Bureau Erfgoededucatie is een apart bureau van Cultureel Erfgoed Noord-Holland dat de samenwerking tussen scholen en erfgoedinstellingen stimuleert. Het Bureau biedt lesmaterialen, activiteiten, advies en trainingen aan het primair en voortgezet onderwijs op het gebied van erfgoededucatie. Bij een deel van de lesmaterialen is ook aandacht voor mediawijsheid in diverse vormen in aansluiting op leerdoelen over burgerschap. CENH heeft bijvoorbeeld diverse waaiers met lessuggesties voor het onderwijs, waaronder eentje over de maatschappelijke kanten van erfgoed met aandacht voor mediawijsheid en eentje over erfgoed en kunst. In deze laatste waaier staan lessuggesties voor erfgoedlessen met gebruik van kunstzinnige disciplines, waaronder audiovisuele media. Een voorbeeld is de les 'Toveren met Licht' voor de onderbouw van het basisonderwijs over de geschiedenis van het 'plaatjes kijken' op televisie waarin de kinderen een toverlantaarnverhaal leren maken. CENH biedt daarmee aanbod over media als communicatiemiddel en media als expressiemiddel en sluit aan bij de vaardigheden van de visuele en maatschappelijke geletterdheid. Erfgoed bij de les is de website van CENH voor het onderwijs en culturele instellingen over erfgoededucatie. Met ruim 300 educatieve programma's voor de regio. Wat betreft media-educatie zijn opgenomen: het lespakket van het Zuiderzeemuseum, de diverse workshops van Beeld en Geluid, Cinekid, Stichting Anno en TWV (ontwikkelaar van av-educatieprojecten).

Meer informatie: <http://www.cultureelerfgoednh.nl> en <http://www.erfgoedbijdeles.nl>

PROBIBLIO

ProBiblio is een bibliotheekbranchespecialist en heeft producten en diensten die bij moeten dragen aan de kwaliteit van bibliotheken in Noord- en Zuid-Holland. Zij biedt ondermeer opleidingen voor het bibliotheekpersoneel op het gebied van media en jeugd, informatie over doelgroepen en over het onderwijs. ProBiblio heeft specifieke producten gericht op mediawijsheid in het onderwijs, een aantal activiteiten en een programmalijn Mediakans. De programma's zijn voor scholen via de lokale bibliotheek beschikbaar in drie doorgaande leerlijnen, te weten: cultuureducatie, media-educatie en leesbevordering. Iedere lijn heeft zijn eigen naam: Cultuurkans, Mediakans en Leeskans. Mediakans geeft extra suggesties om na een bibliotheekbezoek op school verder te werken rond het thema. De verschillende programma's en activiteiten van ProBiblio hebben vooral betrekking op de informatievaardigheden en daarmee op media als communicatiemiddel en op digitale geletterdheid.

(Meer informatie over het aanbod van de bibliotheken in Noord-Holland in de paragraaf over lokale instellingen en in deel II.)

Meer informatie: <http://www.probiblio.nl>

RADIO + TV NOORD-HOLLAND

De provincie Noord-Holland kent een provinciale omroep in RTV N-H. Deze omroep biedt een breed programma aan televisie, radio en internetinformatiediensten. Hier zijn cultuur, erfgoed of media soms wel onderwerp van een programma. Op de website van RTV N-H is niet direct aanbod op het gebied van mediawijsheid te vinden, maar RTV N-H is wel actief voor het onderwijs. De omroep biedt in Noord-Holland het landelijke programma S-TV aan (zie ook deel II landelijke aanbieders). S-TV helpt scholen met videogebruik in het onderwijs. Middels de projecten van S-TV leren jongeren in het voortgezet onderwijs audiovisuele verhalen te vertellen in verschillende vormen. Daarnaast biedt RTV N-H voorlichting en workshops aan docenten over het omgaan met opnameapparatuur en het maken en opzetten van programma's. Ook ondersteunt de omroep rechtstreeks projecten op scholen.

De activiteiten die RTV N-H aanbiedt sluiten daarmee het meest aan bij media als communicatiemiddel en bij de maatschappelijke en visuele geletterdheid. Daarnaast is er ruimschoots aandacht voor de technologische vaardigheden die nodig zijn om video's te kunnen maken.

Meer informatie: <http://www.rtvnh.nl/> en <http://noordholland.s-tv.nl/>

STEUNPUNTEN KUNSTEDUCATIE NOORD-HOLLAND

Er zijn zeven steunpunten kunsteducatie in de provincie. Deze zijn ondergebracht bij gemeentelijke centra voor de kunsten. Het zijn SKV Noord-Kennemerland (ondergebracht bij Artiance), de Kunstcompagnie, H'Art, Triade, 'T Platform, Fluxus en Pier K. Deze steunpunten hebben consultants of contactpersonen voor het onderwijs. Bij een deel van de steunpunten zijn consultants met de specialisatie audiovisueel in dienst. De steunpunten bieden advies, begeleiding en bijscholing aan het onderwijs bij de invulling van kunst- en cultuureducatie. Zo organiseren de steunpunten de ICC-cursus en een enkel steunpunt heeft daarnaast een meer specialistisch bijscholingsaanbod, soms met aandacht voor media. H'Art bijvoorbeeld heeft nascholing voor leerkrachten in beeldtaal en werken met de digitale camera en Pier K heeft een nascholingsaanbod over media-educatie in de school. (www.haarlem-art.nl en www.pier-k.nl) Ook bieden enkele steunpunten workshops of leskisten aan aan het onderwijs, vaak ook met aandacht voor audiovisueel. 'T Platform bijvoorbeeld heeft diverse projectkisten op het gebied van audiovisueel waarmee de leerkrachten samen met de leerlingen bijvoorbeeld een beeldroman of een nieuwsuitzending kunnen maken. (www.tplatform.nl/)

De steunpunten organiseren veelal kunst- en cultuurmenu's voor het onderwijs waarvoor zij samenwerken met diverse lokale instellingen. In deze menu's kan dan ook het aanbod media-educatie van lokale instellingen opgenomen zijn.

De steunpunten benaderen media logischerwijs over het algemeen vooral als kunst- of expressievorm in het verlengde van hun taken op het gebied van kunsteducatie. Daarbij is er vaak aandacht voor de technologische vaardigheden die leerlingen en docenten nodig hebben om zelf actief media-uitingen te produceren.

In 2009 is de voorgenomen fusie van de steunfuncties kunsteducatie en erfgoededucatie beëindigd. In 2010 herijkt de provincie de verdeling van verantwoordelijkheden vanaf 2013 ten aanzien van cultuureducatie en media-educatie en afhankelijk daarvan wordt de taakverdeling en infrastructuur aangepast.

TRIADE, centrum voor kunsteducatie Kop Noord-Holland

Het projectaanbod voor scholen kenmerkt zich nu al door een verbinding van kunst- en media-educatie. Er is altijd een inhoudelijke insteek, die de leerlingen terugvoert naar zichzelf en hun plaats in de omringende wereld. Van daar uit boren zij reflectie op kunst en vaardigheden in technieken aan.

Concrete activiteiten:

- Maatwerk met grootschalige media-projecten voor scholen
- Aanbod leskisten en kunstenaars in de klas
- Bemiddeling Klassefilm en Moviezone

Audiovisueel consulent: Wanja Visser

<http://www.triade-denhelder.nl/>

ARTIANCE, Centrum voor de Kunsten Noord-Kennemerland

CultuurPrimair Kunstroutes, Maatwerk

<http://www.artiance.nl/>

DE KUNSTCOMPAGNIE West-Friesland

Advies, maatwerk, leskisten en kunstenaars in de klas, bemiddeling.

Audiovisueel consulent: Jaap Heijn

<http://www.dekunstcompagnie.nl/>

'T PLATFORM steunpunt kunsteducatie midden-Kennemerland

Kunstmenu, projectkisten, deskundigheidsbevordering, Culturele aanbieders

Audiovisueel consulent: Nicky Meijerman

<http://www.tplatform.nl/>

FLUXUS Centrum voor de Kunsten Zaanstad/ KIS (Kunst In School) Zaanstreek-Waterland

Advies, Rondjes cultuur, bemiddeling Moviezone en Klassefilm, projecten. Medialab (computerlokaal)

<http://www.fluxus.nl/>

H'ART Passie voor Kunst Kunst in School Zuid-Kennemerland

Kunstmenu's, advies, training, voorstellingen, kunstenaars in de klas, Klassefilm, av-project

<http://www.haarlem-art.nl/>

PIER K, Verstrekpunt voor kunst en cultuur / Kunst op School

Amstel- en Meerlanden en Gooi- en Vechtstreek

Maatwerk, voorstellingen, kunstenaars in de klas, projecten, nascholing

<http://www.pier-k.nl/>

PROVINCIAAL CONSULENT KUNSTEDUCATIE NOORD-HOLLAND (TOT SEPT. 2009)

Tot medio 2009 was er een provinciaal consulent kunsteducatie in Noord-Holland die als intermediair fungeerde voor de zeven regionale steunpunten kunsteducatie die hierboven zijn besproken. De betreffende consulent had veel affiniteit met mediawijsheid en werkte ondermeer aan de volgende projecten/diensten met betrekking tot mediawijsheid en het onderwijs:

- De uitvoering van de landelijke regeling Grassroots Cultuur (2006-2008) van Kennisnet, in samenwerking met o.m. Cultuurnetwerk Nederland. Vele scholen in Noord-Holland hebben tientallen laagdrempelige experimenten uitgeprobeerd met nieuwe media en cultuur. Helaas is de regeling niet doorgezet juist toen zich een sneeuwbaaleffect aftekende.
- Een regionale netwerkbijeenkomst voor Interne Cultuurcoördinatoren over media-educatie in samenwerking met Cultuurnetwerk op 20 mei 2009.
- Daarnaast onderhield de consulent in samenwerking met de steunpunten de websites cultuurkids.nl en de CKVwijzer Noord-Holland. In principe wordt hiermee het totale culturele aanbod voor scholen ontsloten, en dus ook erfgoed- en media-educatie. Op Cultuurkids.nl kunnen leerkrachten uit het primair onderwijs links vinden naar de culturele instellingen en informatie over bijeenkomsten of regelingen in het basisonderwijs. De CKVwijzer biedt leerlingen en

docenten uit het voortgezet onderwijs links naar culturele instellingen en activiteiten en bood nieuws (de nieuwsvoorziening is inmiddels stop gezet). Meer informatie:

<http://www.cultuurkids.nl/> en <http://www.ckvwijzer.nl/>

- Samen met enkele consultants uit andere provincies en met Cultuurnetwerk zijn in 2008 de mogelijkheden gepeild voor een landelijk overleg van consultants met specialisatie media-educatie en nieuwe media. Dat bleek toen (nog) te hooggegrepen.
- O.m. eerder in 2004 was de provinciaal consultant betrokken bij CHIMER, een erfgoedproject met nieuwe media waarin onder meer de Bedrijfsregio Kop van Noord-Holland participeerde. Dit vroege voorbeeld heeft later onder meer navolging gevonden in Steenwijkerwold.

Meer informatie: <http://www.chimer.org>

Net als bij de steunpunten kunsteducatie lag bij de consultant kunsteducatie het zwaartepunt bij media als kunst- of expressievorm.

STICHTING DE KUNST

De Kunst is het centrum voor de amateurkunst in Noord-Holland dat zich richt op het ondersteunen en ontwikkelen van de kunstdisciplines en cross-overs in de amateurkunst; De Kunst voert dit uit vanuit de visie dat kunst zich beweegt tussen traditie en ontwikkeling. (Activiteitenplan De Kunst, 2009)

Het centrum richt zich hoofdzakelijk op de verbetering van de kwaliteit, zichtbaarheid en toegankelijkheid van de amateurkunst en heeft daarmee alleen zijdelings raakvlakken met cultuureducatie en mediawijsheid in het onderwijs. In het Activiteitenplan worden enkele activiteiten genoemd die betrekking hebben op media en mediabewustzijn, te weten:

- De scholing van het kader werkzaam in de amateurfilmsector in Noord-Holland ten behoeve van de kwaliteitsontwikkeling.
- Het stimuleren van nieuwe werkvormen en interdisciplinair werk binnen de podiumkunsten met gebruik van film en nieuwe media.

Ook in 2008 zijn er enkele vergelijkbare activiteiten geweest, gericht op bijvoorbeeld de fotoclubs of filmverenigingen. In 2008 zou er wel één mediaproject uitgevoerd worden dat mede gericht was op het (middelbaar) onderwijs, maar wegens het ontbreken van partners is dit niet uitgevoerd. De ambitie was dat De Kunst het project Mobigags zou realiseren, een wedstrijd waarbij de mobiele telefoon als medium voor fotografie ingezet zou worden. Hoewel het project niet door is gegaan, is er wel een format ontwikkeld om het creatieve gebruik van mobieltjes te stimuleren door introductie binnen middelbare scholen. (Jaarverslag 2008 De Kunst)

Meer informatie: <http://www.dekunst.net/>

PORTALS VOOR CULTUUREDUCATIE IN NOORD-HOLLAND

Genoemd zijn de [CKVwijzer](#) en [Cultuurkids](#) voor het VO en PO, van de provinciale steunfunctie kunsteducatie, en Erfgoed bij de les van CENH. Daarnaast moet nog genoemd worden:

[Database cultuureducatie Amsterdam van Mocca](#)

Mocca Expertisenetwerk Cultuureducatie heeft het Amsterdamse cultuureducatieaanbod voor primair en voortgezet onderwijs bijeen gebracht in een database. Zoekmogelijkheden zijn: discipline, bouw, type (vmbo, havo/vwo), leerdoelen, actief/reflectief/receptief. Bij de disciplines is audiovisueel (film, nieuwe media en fotografie) één van de zoekmogelijkheden. Deze mogelijkheid levert een breed aanbod aan activiteiten op het gebied van bijvoorbeeld animatie, film en fotografie op.

Voor een groot deel is dit aanbod ook relevant voor de overige Noord-Hollandse scholen.

3.1.2 PROVINCIALE INSTELLINGEN IN NOORD-HOLLAND VERGELEKEN MET ANDERE PROVINCIES

In deel II van dit advies is een overzicht opgenomen van provinciale steunfunctie-instellingen voor kunst- en cultuureducatie in andere provincies. In veel gevallen bieden die instellingen wel enig

aanbod aan activiteiten en ondersteuning op het gebied van media-educatie. Vaak is men dit aanbod nog (verder) aan het ontwikkelen. De nadruk ligt hier over het algemeen op media als expressievorm of kunstvorm. Alleen in Zuid-Holland kent de provinciale instelling Kunstgebouw een speciale afdeling voor media-educatie, de Mediafabriek. In de andere provincies is media-educatie opgenomen in het totale aanbod voor kunst- of cultuureducatie binnen de betreffende steunfunctie-instellingen.

Of en hoe provinciale instellingen voor het bibliotheekwerk en regionale omroepen aandacht besteden aan media-educatie is niet bekend. Bij een enkele provincie worden bibliotheken wel genoemd en deze richten zich binnen mediawijsheid dan met name op informatievaardigheden, dus op de digitale geletterdheid.

Van de provinciale erfgoedinstellingen elders is bekend dat zij media gebruiken als leermiddel binnen de erfgoedlessen. Alleen van Cultureel Erfgoed Noord-Holland is bekend dat mediawijsheid nadrukkelijk ook onderdeel is van het aanbod in aansluiting op leerdoelen over burgerschap. In twee provincies is men bezig met de ontwikkeling van een leerlijn media-educatie binnen de steunfunctie-instelling. In beide gevallen doet de steunfunctie-instelling dit in samenwerking met andere partners. In Zeeland heeft Scoop, instelling voor cultuureducatie, in samenwerking met de bibliotheken, het Regionaal Pedagogische Centrum Zeeland en de centra voor de kunsten een leerlijn media-educatie ontwikkeld. Deze leerlijn richt zich met name op informatievaardigheden en daarmee op media als communicatiemiddel en de digitale geletterdheid. In Groningen werkt Kunststation C als instelling voor cultuureducatie samen met onder andere Biblionet (bibliotheken), Cinekid en een Bik-kunstenaar aan een leerlijn mediawijsheid voor het basis- en voortgezet onderwijs.

Net als in Noord-Holland nemen ook de steunfunctie-instellingen in de andere provincies dus media-educatie op als onderdeel van cultuureducatie. En net als de steunpunten in Noord-Holland richten zij zich daarbij vooral op media als expressiemiddel of kunstvorm en op de visuele geletterdheid. De aandacht die de erfgoedinstelling van Noord-Holland besteedt aan media-educatie lijkt landelijk gezien redelijk uniek, al is van het aanbod van de andere erfgoedinstellingen niet altijd voldoende bekend om dit met zekerheid te zeggen. Ook van de bibliotheekdiensten is landelijk niet veel bekend, maar waar iets meer bekend is, blijkt dat de bibliotheekdiensten elders zich net als ProBiblio in Noord-Holland vooral richten op informatievaardigheden in het kader van mediawijsheid en daarmee op de digitale geletterdheid.

3.1.3 CONCLUSIES PROVINCIAAL AANBOD

De provinciale instellingen in Noord-Holland bieden een breed aanbod aan activiteiten en ondersteunende diensten op het gebied van media-educatie en mediawijsheid. Daarbij valt op dat de verschillende instellingen verschillende benaderingen van media-educatie hanteren (zie tabel 1).

TABEL 1_AANBOD VAN DE PROVINCIALE INSTELLINGEN IN NOORD-HOLLAND NAAR BENADERING VAN MEDIA-EDUCATIE

	STEUNPUNTEN	PROBIBLIO	CENH	RTV N-H
Media als leermiddel			(x)	
Media als technologie	X			X
Media als communicatiemiddel	(x)	X	X	X
Media als expressiemiddel	X		X	(x)
Visuele geletterdheid	X		X	(x)
Digitale geletterdheid	(x)	X		X
Maatschappelijke geletterdheid	(x)	(x)	X	X

In tabel 1 is per provinciale instelling die activiteiten heeft op het gebied van media-educatie doet met een 'X' aangegeven welke benadering van media en media-educatie daarbij primair aan bod komt. Met een '(x)' is aangeduid welke overige benaderingen secundair ook aan bod komen. De verschillende benaderingen en invalshoeken van media-educatie raken namelijk vaak nauw aan elkaar waardoor activiteiten op het gebied van media-educatie zelden puur binnen één categorie passen.

Cultureel Erfgoed Noord-Holland (CENH) besteedt aandacht aan media als expressiemiddel en media als communicatiemiddel en sluit aan bij de visuele en maatschappelijke geletterdheid. Maar Cultureel Erfgoed Noord-Holland zet ook media-educatie in als leermiddel, bijvoorbeeld waar de leerlingen in activiteiten een mediaproductie maken over een ander onderwerp. De steunpunten kunsteducatie besteden hoofdzakelijk aandacht aan media als expressiemiddel en aan de technologische vaardigheden die daarbij nodig zijn en daarmee aan de digitale en visuele geletterdheid. ProBiblio besteedt hoofdzakelijk aandacht aan informatievaardigheden en daarmee aan media als communicatiemiddel en digitale geletterdheid. RTV Noord-Holland besteedt met S-TV hoofdzakelijk aandacht aan media als communicatiemiddel en aan de daarbij horende technologische vaardigheden en sluit daarmee vooral aan bij de maatschappelijke en digitale geletterdheid. Kunst en Cultuur Noord-Holland heeft pas recent de coördinatietaken over de steunpunten overgenomen en heeft vooralsnog geen aanbod op het gebied van mediawijsheid ontwikkeld.

Uit tabel 1 blijkt dus dat bij de provinciale instellingen gezamenlijk alle benaderingen van media en media-educatie aan bod komen, maar ook dat geen enkele instelling alle benaderingen in het aanbod heeft. Sommige instellingen bieden wel een breed pakket, maar bij iedere instelling zijn duidelijk een of twee invalshoeken als prioriteit te onderscheiden.

De steunpunten kunsteducatie en RTV N-H bieden beiden begeleiding en ondersteuning van scholen en docenten bij media-educatie. Ook overige provinciale instellingen kunnen vaak desgewenst scholen adviseren. Alleen ProBiblio biedt niet rechtstreeks activiteiten of ondersteuning aan het onderwijs, maar aan de bibliotheken in de provincie. Hoewel de inhoud van het begeleidende aanbod van de instellingen niet altijd in detail bekend is en vaak ook maatwerk voor de scholen betreft, valt te verwachten dat de instellingen in deze ondersteunende taken aansluiten bij de invalshoeken en benaderingen van media-educatie in hun activiteitenaanbod.

De situatie in Noord-Holland lijkt gelijk op te gaan met de ontwikkelingen bij provinciale instellingen elders. Ook in andere provincies nemen de steunfunctie-instellingen voor kunst- en cultuureducatie taken op het gebied van media-educatie op zich en leggen daarbij vooral de nadruk op de visuele geletterdheid of media als expressievorm. Deze instellingen hebben net als Cultureel Erfgoed Noord-Holland en de steunpunten in Noord-Holland een rol als bemiddelaar en adviseur van scholen en cultuureducatie-instellingen. Ook nascholing (al dan niet met inschakeling van een derde partij) en advisering van scholen bij de opbouw van beleidsplannen komt veel voor. Verder wordt vaak bemiddeld voor landelijke projecten zoals Moviezone of Klassefilm en wordt ondersteuning verleend aan de kunst- en cultuurmenu's zoals ook gebeurt bij de steunpunten in Noord-Holland. Bij kunsteducatie-instellingen worden ook wel projecten en leskisten aangeboden, meestal in het verlengde van de audiovisuele en beeldende vorming. Veel steunfuncties kunsteducatie beperken zich echter tot ontwikkelprojecten. Zij laten het reguliere aanbod over aan de lokale centra voor de kunsten en andere aanbieders, of blijven dit aanbod wel aanbieden maar dan zonder inzet van subsidie.

Welke activiteiten de provinciale bibliotheekdiensten en regionale omroepen elders uitvoeren op het gebied van media-educatie en mediawijsheid, hebben wij via deskresearch niet goed kunnen achterhalen.

3.2 AANBOD LOKAAL

In deze paragraaf schetsen we een beeld van het aanbod mediawijsheid van lokale instellingen geordend naar type instelling. Dit aanbod is gebaseerd op de bestudering van enkele instellingen uit Noord-Holland per categorie en op algemene kennis van Cultuurnetwerk van het aanbod van instellingen. De beschrijving van die instellingen en hun aanbod mediawijsheid staat in deel II van dit advies. Het was niet haalbaar binnen het kader van dit onderzoek om van alle culturele instellingen van alle gemeenten in Noord-Holland alle activiteiten in kaart te brengen, ondermeer omdat het volledige aanbod van instellingen zelden geheel online staat. Overigens vindt in de gemeente Haarlemmermeer momenteel een uitgebreide inventarisatie van media-educatie plaats. De resultaten hiervan zijn binnenkort beschikbaar.

Hier bieden we een overzicht van een aantal typen instellingen en de vormen van aanbod die zij doorgaans hebben.

CENTRA VOOR DE KUNSTEN

Landelijke gegevens

Onder de noemer centra voor de kunsten vallen muziekscholen, creativiteitscentra en gecombineerde instellingen. Waar muziekscholen hoofdzakelijk muziekonderwijs bieden soms aangevuld met dans, en creativiteitscentra hoofdzakelijk cursussen beeldende vorming bieden, hebben gecombineerde instellingen een breed aanbod met verschillende disciplines. Deze gecombineerde instellingen noemen zich zelf vaak centrum voor de kunsten. Cultuurnetwerk Nederland heeft in mei 2009 vrijwel alle centra voor de kunsten in Nederland en hun aanbod in kaart gebracht. Daarbij is gekeken naar het aanbod aan cursussen in de vrije tijd voor kinderen, jongeren en volwassenen, en naar het activiteitenaanbod van de centra voor het onderwijs (PO en VO).

Ongeveer de helft van alle centra voor de kunsten (52%) heeft een cursusaanbod in de discipline audiovisueel, meestal gaat het dan om creativiteitscentra of gecombineerde instellingen. Binnen die discipline bieden de centra meestal cursussen fotografie, digitale beeldbewerking, film, video en/of games aan. Met name cursussen fotografie en digitale beeldbewerking zijn populair (respectievelijk 47% en 40% van alle centra). Ongeveer 20% van de centra biedt cursussen film of video en slechts 4% biedt cursussen games maken. Al deze cursussen richten zich hoofdzakelijk op het culturele gebruik van media als kunstvorm of expressiemiddel. Daarmee vallen zij onder mediawijsheid of media-educatie en dragen ze ondermeer bij aan de visuele en digitale geletterdheid van de deelnemers.

Naast het vrijetijdsaanbod heeft 58% van alle centra in Nederland een aanbod voor het onderwijs in een of meer disciplines. De meesten van hen hebben een activiteitenaanbod voor het primair onderwijs, een kleiner deel heeft (ook) aanbod voor het voortgezet onderwijs. In het activiteitenaanbod voor het onderwijs komt de discipline audiovisueel minder vaak voor, slechts 20% van de instellingen biedt activiteiten in die discipline aan het primair onderwijs en slechts 15% biedt dit aan het voortgezet onderwijs. Maar daarnaast biedt ruim een derde van de centra (37%) ook de mogelijkheid tot maatwerk voor het onderwijs, wat ook kan leiden tot mediawijze activiteiten. Omdat de centra voor de kunsten zich bij media-educatie hoofdzakelijk richten op media als kunstvorm en op audiovisuele vorming, sluiten zij goed aan bij de doelen voor kunsteducatie in het onderwijs.

Noord-Holland

Uit de gegevens van Cultuurnetwerk blijkt dat er in 2009 32 centra voor de kunsten zijn gevestigd in Noord-Holland (inclusief Amsterdam), waarvan 12 gecombineerde instellingen, 16 muziekscholen en 4 creativiteitscentra. Hierbij zijn dislocaties en dependances van centra voor de kunsten niet meegeteld. Er zijn meerdere centra voor de kunsten in Noord-Holland die naast een hoofdvestiging in

één gemeente ook dependances in omliggende gemeenten of dorpen hebben. Zo heeft centrum voor de kunsten Fluxus uit Zaanstad niet alleen leslocaties in Zaanstad, maar ook in Krommenie, Koog aan de Zaan en Westzaan.

Ongeveer een derde van die centra voor de kunsten in Noord-Holland heeft een aanbod audiovisueel in het vrijetijdsaanbod. Dat ligt onder het landelijk gemiddelde van 52% maar het aanbod audiovisueel in Noord-Holland dekt wel een groot gedeelte van de provincie omdat dit juist vooral voorkomt bij de grotere gecombineerde instellingen die meerdere leslocaties kennen. Van alle centra in Noord-Holland heeft 53% een aanbod voor het primair onderwijs en 28% heeft een aanbod voor het voortgezet onderwijs. Een aantal van deze centra (21%) biedt audiovisuele activiteiten aan het onderwijs en ook in Noord-Holland is daarnaast maatwerk voor het onderwijs mogelijk.

Bibliotheken

Veel bibliotheken in Nederland hebben (en nemen) een functie op het gebied van mediawijsheid. Met name die aspecten van mediawijsheid die hebben te maken met het leren verzamelen, ordenen en beoordelen van informatie en media komen veel in bibliotheken aan bod. Dit betreft de informatievaardigheden waarbij media vooral benaderd worden als communicatiemiddel en waarbij de leerlingen met name vaardigheden opdoen op het gebied van de digitale geletterdheid. Bibliotheken hebben daarbij al geruime tijd een aanbod aan activiteiten voor het onderwijs rondom boeken en 'oudere' analoge informatiekanaalen. De laatste jaren is dit aanbod uitgebreid met 'nieuwe' digitale media. Dit aanbod van bibliotheken wordt aangemoedigd door de Vereniging Openbare Bibliotheken. (Zie landelijke aanbieders in deel II).

Ook de maatschappelijke geletterdheid op het gebied van mediawijsheid komt bij bibliotheken relatief veel voor. Met name middels de mediacoaches is in bibliotheken de aandacht voor veilig mediagebruik gegroeid. (Zie landelijke aanbieders in deel II voor meer informatie over mediacoaches.)

In Noord-Holland en Zuid-Holland is ProBiblio de branchespecialist voor bibliotheken die producten en diensten voor de lokale bibliotheken biedt, ondermeer diensten op het gebied van mediawijsheid. (Zie regionale aanbieders). In deel II van dit advies staan enkele voorbeelden van de activiteiten van lokale bibliotheken in Noord-Holland.

Musea

Media-educatie voor het onderwijs in musea, voor zover al aanwezig, blijft in de meeste gevallen beperkt tot het gebruik van media als leermiddelen om het eigenlijke onderwerp van het museum over te dragen. Media zoals educatieve games of filmpjes worden dan ingezet om informatie over bijvoorbeeld erfgoed, wetenschap of kunst over te dragen aan kinderen. Hier gaat het om passieve participatie. Maar ook bij actieve participatie kunnen media als leermiddel ingezet worden in educatieve programma's, bijvoorbeeld door kinderen foto's of een reportage over het onderwerp van de tentoonstelling te laten maken. Als er hierbij geen aandacht wordt besteed aan hoe reportages in elkaar zitten en hoe kinderen ze moeten maken, maar alleen aan de verwerking van de eigenlijke leerinhoud is er eigenlijk nauwelijks sprake van media-educatie.

Er zijn musea die media als het onderwerp van hun tentoonstellingen hebben en deze musea bieden meestal een groter aanbod aan media-educatie voor het onderwijs. Het gaat om musea die media zelf, de geschiedenis of de werking van media als onderwerp hebben of over musea met (moderne) audiovisuele en mediale kunstwerken. Voorbeelden hiervan zijn Beeld en Geluid in Hilversum of het Filmmuseum in Amsterdam (zie voor meer informatie deel II van dit advies). Deze musea bieden gekoppeld aan de onderwerpen van hun collectie vaak activiteiten voor het onderwijs waarbij media als expressie- of kunstvorm aan bod komen of media als communicatiemiddel. De musea sluiten daarbij aan bij de visuele en maatschappelijke geletterdheid en bij kunst- en erfgoededucatie.

Filmhuizen en bioscopen

Veel filmhuizen en bioscopen hebben in hun programmering ondermeer kinderfilms opgenomen en bieden scholen de mogelijkheid om schoolvoorstellingen te boeken. Daarnaast nemen sommige filmhuizen en bioscopen deel aan de programma's Moviezone en Klassefilm van het Nederlands Instituut voor Filmeducatie. Moviezone is een filmprogramma voor middelbare scholieren. In dit programma worden films geprogrammeerd die geschikt zijn voor het vak CKV. Op de website www.moviezone.nl kunnen middelbare scholieren ontdekken welke films er draaien en waar deze films vertoond worden, ondermeer in Noord-Holland. Klassefilm is het programma voor het basisonderwijs. Leerkrachten kunnen met de klas deelnemen aan het programma en ontvangen dan lesmateriaal bij de films. De inschrijvingen voor dit programma en de vertoningen op locatie lopen via regionale bemiddelende instellingen. In Noord-Holland zijn dat Triade in Den Helder en omgeving, COOL in Heerhugowaard, H'Art in Haarlem, Pier-K in Hoofddorp, Fluxus in Zaandam en Cinekid in Amsterdam. Deze bemiddelende instellingen maken afspraken met vertoningslocaties over het programma. Zo vertoont Cinema Palace in Haarlem het Klassefilm programma via H'ART. (www.haarlem-art.nl)

De meeste filmhuizen en bioscopen bieden niet of nauwelijks workshops of activiteiten over film aan het onderwijs of aan kinderen of jongeren in de vrije tijd. Hierop zijn enkele uitzonderingen gevonden in Noord-Holland, zie daarvoor deel II van dit advies.

Volksuniversiteiten

Volksuniversiteiten hebben over het algemeen een laagdrempelig en breed aanbod aan cursussen voor volwassenen. Het betreft hier cursussen kunst en cultuur, maar ook talencursussen of hobby- of techniekcursussen. Het aanbod is deels opgebouwd uit receptieve of reflectieve lessen met bijvoorbeeld kunstbeschouwing, en deels uit actieve lessen zoals schilderen. Binnen de culturele cursussen op volksuniversiteiten is vooral de discipline beeldende vorming heel groot en in dit kader bieden diverse volksuniversiteiten lessen digitale fotografie. Volksuniversiteiten hebben zelden of nooit een activiteitenaanbod voor het onderwijs.

In Noord-Holland zijn acht volksuniversiteiten die elk een website hebben met hun aanbod, zij worden allen in deel II besproken. Allen hebben geen aanbod voor het onderwijs.

Lokale omroepen

De meeste lokale omroepen lijken volgens hun website niet of nauwelijks media-educatieve activiteiten te organiseren. Op de websites van de meeste omroepen is enkel aandacht voor de primaire taak van de omroep: het informeren van de lokale bevolking over ondermeer nieuws, cultuur en uitgaansgelegenheden en het bieden van amusementsprogramma's in radio en TV.

We weten dat sommige lokale omroepen wel bijdragen aan media-educatie zonder dit op hun websites te vermelden. De regionale omroep RTV N-H vermeldt op de website geen activiteiten voor het onderwijs, maar deze omroep is in Noord-Holland verantwoordelijk voor de uitvoering van S-TV. Radio Castricum werkt samen met de Volksuniversiteit Castricum aan een cursus over radio, maar ook dit staat niet op de website van Radio Castricum vermeld. (<http://www.castricum105.nl/>)

Bij de lokale omroepen vindt wel media-educatie buiten het onderwijs plaats. De lokale omroepen worden voor het grootste gedeelte bemand en zelfs aangestuurd door vrijwilligers, in die zin is er bij alle lokale omroepen sprake van actieve mediaparticipatie en media-educatie. Op de website van de Lokale Omroep Zuiderzee (<http://www.rtvzuiderzee.net/>) is dit duidelijk te zien. Hierop staat een oproep voor nieuwe DJ's en redactieleden die bij de omroep opgeleid worden en zo door kunnen groeien totdat ze een eigen radioprogramma hebben. Volgens de website zijn lokale omroepen 'de kweekvijver' voor DJ's. Ook Radio Hoorn (<http://www.radiohoorn.nl/>) zoekt nieuwe medewerkers, ondermeer voor het programma *Van Kinderbox tot Boxershort*. Dit is een programma voor en door kinderen, gemaakt door kinderen van tien tot veertien jaar.

Amateurverenigingen

Er bestaan veel amateurverenigingen in Nederland die met media werken, met name fotoclubs en filmclubs. Hoewel op de websites van deze clubs vaak alleen activiteiten voor de eigen leden staan vermeld, is het mogelijk dat de clubs, of individuele leden van deze clubs, ook samenwerken met het onderwijs. Net als bij de lokale omroepen zou het goed mogelijk kunnen zijn dat dergelijke nevenactiviteiten incidenteel voorkomen, maar dat is niet na te gaan zonder dat bij alle amateurverenigingen na te vragen.

Particuliere aanbieders

Het is bekend dat er in Nederland zeer veel particuliere aanbieders van cultuureducatie zijn, zoals particuliere muziekdocenten of particuliere balletscholen. Ook op het gebied van media zijn er particuliere aanbieders die op lokaal niveau cursussen, workshops of bijscholing aanbieden, hoofdzakelijk aan volwassenen in de vrije tijd. Het gaat dan bijvoorbeeld om particuliere docenten fotografie of video. Deze particuliere aanbieders geven meestal slechts een deel van de tijd lessen of cursussen en zijn daarnaast werkzaam als artiest, kunstenaar of elders. Particuliere aanbieders werken soms ook voor het onderwijs, dit is bijvoorbeeld het geval bij de Beroepskunstenaars in de Klas (zie landelijk aanbod). Ook particuliere aanbieders die nog geen activiteiten voor het onderwijs hebben, zouden daar in de toekomst wel een rol in kunnen spelen. Steunpunten kunnen bijvoorbeeld in hun regio beoordelen of er lacunes in het aanbod zijn en of particuliere aanbieders misschien over de kennis en vaardigheden beschikken om die lacunes op te vullen.

Analyse en conclusies lokale instellingen

Van de lokale instellingen hebben vooral de centra voor de kunsten, de bibliotheken en musea een aanbod media-educatie of mediawijsheid voor het onderwijs. Overige aanbieders zoals volksuniversiteiten, lokale omroepen en filmtheaters lijken zich grotendeels of volledig op het vrijetijdssegment te richten.

De verschillende typen instellingen en aanbieders voor het onderwijs kennen elk hun eigen expertise op het gebied van media-educatie, zie tabel 2. In die tabel is voor de verschillende typen instellingen aangegeven of zij, over het algemeen, een activiteitenaanbod mediawijsheid voor het onderwijs hebben en welke benadering van media zij hierbij hanteren. Omdat we hier niet naar het aanbod van individuele instellingen kijken, maar alleen naar de type instellingen en het aanbod zoals zij dat meestal hebben, kan het zo zijn dat individuele instellingen afwijken van deze tabel.

TABEL 2_AANBOD MEDIA-EDUCATIE VOOR HET ONDERWIJS PER TYPE INSTELLING/AANBIEDER

	CENTRA VOOR DE KUNSTEN	BIBLIOTHEKEN	MUSEA	FILMHUIZEN EN BIOSCOPEN	VOLKSUNI-VERSITELTEN	LOKALE OMROEPEN	AMATEUR-VERENINGEN	PARTICULIERE AANBIEDERS
Meestal, Soms of Zelden aanbod voor het onderwijs	M	M	S	S	Z	S	Z	S
Media als leermiddel			X	(x)				
Media als technologie	X			(x)		X		X
Media als communicatiemiddel		X	(x)			X		
Media als expressiemiddel	X		(x)	X				X
Visuele geletterdheid	X		(x)	X				X
Digitale geletterdheid		X				X		
Maatschappelijke geletterdheid		X	(x)	(x)		X		

Uit tabel 2 blijkt duidelijk dat er grote verschillen zijn tussen de verschillende instellingen. Alleen de centra voor de kunsten en de bibliotheken hebben meestal een aanbod voor het onderwijs met regelmatig aandacht voor mediawijsheid. De volksuniversiteiten en amateurverenigingen hebben zelden of nooit aanbod, hoewel zij wel expertise over media-educatie en –gebruik in huis kunnen hebben (afhankelijk van hun aandachtsgebieden). Filmhuizen, bioscopen en lokale omroepen hebben soms wel aanbod voor het onderwijs, maar dit hebben wij niet altijd goed na kunnen gaan. We vermoeden dat niet al het aanbod op de websites te vinden is en dat deze instellingen mogelijk meer doen in samenwerking met lokale scholen dan wij kunnen nagaan. Musea hebben meestal wel een activiteitenaanbod voor het onderwijs, maar of dit aanbod ook media-educatie betreft, is sterk afhankelijk van het onderwerp van het museum. Particuliere aanbieders van kunst- of cultuureducatie vormen een zeer gevarieerde groep waaronder zowel beroepskunstenaars in de klas vallen die vaak zeer actief zijn voor het onderwijs en waaronder bijvoorbeeld ook fotostudio's vallen die enkele workshops voor volwassenen hebben, maar niets voor het onderwijs doen.

In tabel 2 is, voor die instellingen die (soms) aanbod voor het onderwijs hebben, tevens geturfd welke benadering van media-educatie in dit aanbod voorkomt. In de tabel staat een 'X' wanneer die benadering zeer gangbaar is voor dat type instelling. Er staat '(x)' bij andere benaderingen die ook voorkomen bij die instellingen maar die minder vaak voorkomen of die daar niet de prioriteit hebben. Wat opvalt is dat bij de lokale instellingen evenals als bij de provinciale instellingen de verschillende typen instellingen verschillende benaderingen en invalshoeken van media-educatie hanteren. Het blijkt niet gebruikelijk dat een instelling alle benaderingen van media-educatie biedt in het aanbod. Willen scholen dus alle verschillende benaderingen in het programma aan bod laten komen, dan zullen zij met meerdere instellingen moeten samenwerken.

In deel II van dit advies worden, zoals gezegd, enkele instellingen uit alle categorieën als voorbeelden besproken. Daarbij is ook gekeken naar enkele andere aspecten van hun aanbod zoals de vorm van het aanbod en de ondersteuning van het onderwijs. In een schema in deel II staat dat per instelling aangegeven. Daar vallen een aantal zaken op. Het aanbod voor het onderwijs van de meeste

instellingen bestaat bijvoorbeeld hoofdzakelijk uit eenmalige activiteiten of korte projecten. Alleen de bibliotheken bieden redelijk structureel ook lesmateriaal voor de leerkracht aan, soms ook uit te voeren zonder een bezoek aan de bibliotheek. Voor zover de overige aanbieders lesmateriaal voor op school aanbieden is dit over het algemeen gekoppeld aan een bezoek aan de instelling of een bezoek van de instelling aan de school. De lokale instellingen lijken weinig tot geen mogelijkheden tot advies of ondersteuning voor het onderwijs te bieden volgens hun websites. Alleen enkele bibliotheken beschikken over mediacoaches die leerkrachten, ouders en kinderen en jongeren adviseren over mediagebruik. De mediacoaches hebben over het algemeen met name expertise in het veilig gebruik van media. Het is mogelijk dat sommige andere instellingen ook vormen van advies en ondersteuning aanbieden maar dit niet op de website vermelden.

Concluderend kan men stellen dat er veel lokale instellingen en aanbieders zijn met expertise op een (deel-)gebied van media-educatie of mediawijsheid. Bij de verschillende instellingen tezamen komen alle belangrijke aandachtsgebieden van mediawijsheid wel aan bod: media als kunstvorm of expressiemiddel, de veiligheid van media, informatievaardigheden, de maatschappelijke werking en invloed van media. Nergens komen alle aandachtsgebieden echter integraal binnen één instelling aan bod, en slechts een deel van de aanbieders is gericht op het onderwijs. De vraag is of scholen al in staat zijn om hier een uitgebalanceerde en volledige keuze in te maken. Een regionale of provinciale bemiddelende instelling kan scholen hierbij helpen, en kan ook instellingen ondersteunen bij samenwerking en combinaties in aanbod of voor bijvoorbeeld een lokaal cultuurmenu.

3.3 AANBOD LANDELIJK

Het onderwijs in Noord-Holland heeft niet alleen de mogelijkheid om samen te werken met of gebruik te maken van het aanbod van lokale en provinciale instellingen in Noord-Holland zelf. Er is vooral ook een grote groep instellingen en aanbieders die landelijk opereert met aanbod op het gebied van media-educatie. In deel II van dit advies is van een zeer groot aantal landelijke aanbieders een omschrijving opgenomen. Het gaat hier om portaalwebsites en beeldbanken, aanbieders van activiteiten, musea en manifestaties, lesmethoden en nascholingsmogelijkheden. Deze inventarisatie van aanbieders is voornamelijk gebaseerd op de lijst van aangesloten instellingen in het landelijk netwerk van het Expertisecentrum Mediawijsheid.

In deze inventarisatie zijn ook enkele instellingen opgenomen die in Noord-Holland zijn gevestigd zoals het Filmmuseum, Beeld en Geluid en Waag Society. Maar omdat deze instellingen zodanig groot en gespecialiseerd zijn, hebben zij een landelijke uitstraling waardoor wij ervoor hebben gekozen hen in die landelijke inventarisatie mee te nemen.

In deel II is tevens een tabel toegevoegd waarin de geïnventariseerde landelijke aanbieders aan de hand van de informatie op hun website zijn geturfd op een groot aantal kenmerken. Conclusies daaruit afleiden heeft zijn beperkingen want informatie was soms ontbrekend of onduidelijk en het aanbod is meestal moeilijk te vangen in één of zelfs twee van de te turven criteria, bijvoorbeeld voor het type media-educatie. Het aanbod heeft vaak meerdere invalshoeken. Toch zijn er wel enkele bruikbare conclusies te trekken.

DOELGROEPEN

Bijna 60% van het aanbod is gericht op basisonderwijs, 84% op het voortgezet onderwijs. Het voortgezet onderwijs heeft dus een ruime keuze maar 22 aanbieders voor het basisonderwijs is ook behoorlijk. Al het aanbod is voor leerlingen zelf bedoeld, maar meer dan de helft is ook gericht op docenten. Ruim 40% van de aanbieders richt zich tevens op doelgroepen buiten de scholen.

TYPE MEDIA-EDUCATIE

Gelegd langs de indeling van het Expertisecentrum Mediawijsheid, vallen alle aanbieders (zoals te verwachten valt) onder de programmalijn mediavaardigheden en –bewustzijn. Bij enkele aanbieders vinden we mogelijkheden voor het stimuleren van de sociale participatie, en alleen Waag Society richt zich echt op de derde programmalijn, innovatie.

Kijken we naar de manier waarop media worden ingezet in het onderwijs, dan is ongeveer 70% van het aanbod gericht op media als techniek en media als communicatiemiddel (dus resp. leren omgaan met de techniek en inzicht verwerven in de maatschappelijke invloed van media). Bijna 60% van het aanbod is (ook) gericht op media als (artistiek) expressiemiddel. De helft van de aanbieders richt zich op media als alternatief leermiddel.

Volgens de indeling in visuele, digitale en/of maatschappelijke geletterdheid is de meerderheid van het aanbod gericht op visuele en maatschappelijke geletterdheid (resp. 62 en 65%). Veel minder is het aanbod in digitale geletterdheid: de informatievaardigheden en veiligheid van nieuwe media met 16%. Volledigheidshalve: we hebben hier niet het aanbod meegerekend waarbij leren werken met (audiovisuele) apparatuur aan de orde is.

Met deze verhoudingen in het karakter van media-educatie is het niet verwonderlijk dat de meerderheid van het aanbod gericht is op de kunst- en cultuurvakken en maatschappijvakken (resp. 73 en 70%), en nauwelijks op de bètavakken of talen.

SOORT AANBOD

Bijna de helft van het aanbod betreft korte activiteiten en workshops, en een kwart van het aanbod is een wat meer omvangrijk project. De grote meerderheid van het aanbod (86%) vindt op school plaats, maar er is dus ook aanbod dat uitsluitend buiten school, op een bepaalde locatie (vaak de aanbiederinstelling) wordt uitgevoerd. In totaal is 40% van het aanbod uitsluitend buiten school of in combinatie met activiteiten op de school zelf.

LEERLIJNEN MEDIAWIJSHEID

Op enkele plaatsen in het land wordt instellingen gewerkt aan de ontwikkeling van een leerlijn media-educatie voor het onderwijs. Het NIF, SLO, Mediafabriek en anderen ontwikkelen een leerlijn waarbij mediawijsheid gekoppeld wordt aan de bestaande leerdoelen en kerndoelen in het onderwijs. Deze leerlijn komt naar verwachting in de loop van 2010 online beschikbaar. Daarnaast zijn enkele partners in de provincie Groningen bezig met de ontwikkeling van een leerlijn media gekoppeld aan cultuureducatie. In Zeeland is een leerlijn ontwikkeld die vooral de informatievaardigheden of digitale geletterdheid betreft. (Meer informatie over de leerlijnen in deel II van het advies.)

BIJ- EN NASCHOLING

In bijna alle geïnventariseerde bij- en nascholing komt het leren werken met de technieken en apparaten aan de orde (91%). Ook de inhoudelijke werking van media komt meestal te pas, waarbij de communicatieve kant belicht wordt. Communicatie en interactiviteit is ook een kenmerkend aspect van web2.0 –toepassingen (blogs, tweeter, sociale netwerksites en profielsites, wiki's) die in de meerderheid van de scholingen aan de orde komen. Bij web2.0 speelt tevens het gebruik van media als leermiddel een rol. Eén derde van het scholingsaanbod besteedt aandacht aan media als expressiemiddel.

CONCLUSIES

Met de door ons geïnventariseerde groep landelijke aanbieders, te kenmerken als gespecialiseerde non-profitorganisaties rondom het Mediawijzer netwerk, is een ruime keuze in aanbod beschikbaar, zeker voor het voortgezet onderwijs. Het aanbod is pluriform, maar wel in meerderheid gericht op media als expressie- en communicatiemiddel (visuele en maatschappelijke geletterdheid). Slechts enkele organisaties in de door ons onderzochte groep richten zich specifiek op de mogelijkheden van

media als leermiddel of op de digitale geletterdheid: informatievaardigheden en/of veiligheid van nieuwe media. We hebben hier echter nog niet de bibliotheken betrokken, die juist kunnen inspringen op ondersteuning van digitale geletterdheid.

Verder kan worden geconcludeerd dat er eigenlijk geen aanbieders zijn die een compleet pakket bieden van media-educatie.

Minder gunstig is dat het aanbod grotendeels bestaat uit korte activiteiten en daardoor een nogal incidenteel karakter kan hebben, zeker als het niet is ingebed in een schoolbeleid. Dat valt de aanbieders niet per se zelf aan te rekenen, want zij prijzen juist hun meer uitgebreide projecten aan. Kennelijk is het voor scholen praktischer en inhoudelijk voldoende om korte activiteiten in te kopen. In het bij- en nascholingsaanbod is de technische vaardigheid dominant, en is de invalshoek van media als (artistiek) expressiemiddel juist minder vertegenwoordigd. Terwijl je kunt zeggen dat het landelijk aanbod geen duidelijke lacunes vertoont, is er in het bij- en nascholingsaanbod wel ruimte voor de kunsteducatie-instellingen om hun expertise in te zetten. Het project Mediacultuur biedt o.i. een uitstekende theoretische en praktische grondslag om media-educatie in het verlengde van kunsteducatie (audiovisuele en beeldende vakken) op een veelzijdige manier in te zetten en te verbindend aan de hedendaagse cultuur en media (zie verder deel II).

3.4 CONCLUSIE

Er is zeker geen gebrek aan mogelijkheden om leerlingen (en docenten) mediawijs te maken. Heel veel instellingen en organisaties, op landelijk, provinciaal en lokaal niveau, hebben mogelijkheden en expertise om met leerlingen en docenten aan de slag te gaan op school, in hun eigen locatie of elders, actief of receptief, met uiteenlopende leerinhouden. Er is veel concreet aanbod toegespitst op het basis- en/of voortgezet onderwijs, bestaande uit lesmateriaal, workshops, projecten, tentoonstellingsbezoek of filmvertoning, met begeleiding. Vervolgens zijn er diverse bij- en nascholingsmogelijkheden voor docenten, en dan zijn er ook nog vele instellingen die de expertise hebben of kunnen ontwikkelen om eventuele gaten in het aanbod op te vullen.

Eigenlijk zijn er geen grote lacunes zichtbaar in het aanbod in Nederland. Maar het is niet gelijkmatig verdeeld over de verschillende invalshoeken en invullingen die mogelijk zijn, en interessant aanbod is soms niet overal beschikbaar.

AANBOD NOORD-HOLLAND

De provincie Noord-Holland springt in vele opzichten echter gunstig uit boven andere provincies:

- De meeste belangrijke musea, voorop Beeld en Geluid en musea voor fotografie en film, liggen in Noord-Holland of daar vlak bij.
- Landelijke aanbieders zijn per definitie ook gericht op Noord-Holland, maar bovendien vaak gevestigd in Noord-Holland of de randstad.
- De provinciale infrastructuur is in principe gunstig: er zijn ondersteuningsinstellingen voor de bibliotheken, kunsteducatie, erfgoededucatie en de regionale omroep is al actief op educatief gebied. Deze instellingen hebben al expertise opgebouwd in media-educatie. Cultureel Erfgoed Noord-Holland loopt voorop in de verbinding van media-educatie met erfgoededucatie. Enkele steunpunten kunsteducatie hebben media-educatie in het verlengde van beeldende en audiovisuele vorming al in hun concrete aanbod. Er moeten nu keuzes worden gemaakt over de richting die deze expertise moet gaan krijgen in samenhang met de provinciale coördinatie bij KCNH.
- Het scholingsaanbod is veelal gunstig gevestigd voor Noord-Holland en heeft in principe alle mogelijkheden.

'LACUNES'

Voor zover er onevenwichtigheden zouden zijn, is er zeker voldoende expertise en potentie om dat binnen de provinciale grenzen en met behulp van de provinciale infrastructuur op te lossen. We noemen hier drie punten.

- Er is relatief weinig nascholing op het gebied van media als (artistiek) expressiemiddel. Dit zou bij uitstek kunnen worden opgepakt door de steunfuncties kunsteducatie in samenwerking met bijvoorbeeld het project Mediacultuur. Studenten die participeren in dit project zouden bijvoorbeeld gastlessen kunnen geven om te laten zien hoe het werkt en om de aanwezige docenten te stimuleren; een consulent kan de vakgroep beeldende vorming begeleiden of ondersteunen; er kan een nascholing worden ontwikkeld door consultants en projectmedewerkers samen.
- Vervolgens is er in media-educatie momenteel veel nadruk op het zelf maken en doen, het aldoende leren, en dat is ook expliciet geformuleerd in beleid. Dat heeft het gevaar in zich dat reflectie en receptie ondergesneeuwd kunnen raken, iets dat overigens in het project Mediacultuur ook wordt onderkend. Het een kan niet zonder het ander, en ook daar is voldoende expertise voor aanwezig.
- Op lokaal niveau zijn de omstandigheden soms ongunstig. Niet elke plaats of regio heeft de beschikking over alle mogelijkheden, resp. instellingen om een goede mix te leveren voor de verdere ontwikkeling van media-educatie voor het onderwijs. Er is echter altijd wel voldoende aanbod in de buurt. De steunpunten zouden een goede rol kunnen spelen in het organiseren en ontwikkelen van een aanbod media-educatie in samenwerking met lokale en regionale organisaties. De 'Rondjes Cultuur' zijn een goede gelegenheid om mogelijkheden van media-educatie te presenteren.

KEUZES

Het probleem is eerder hoe een overzicht te krijgen en een keuze te kunnen maken in het omvangrijke aanbod dat beschikbaar is voor het onderwijs in Noord-Holland, en hoe dit valt in te bedden in een uitgebalanceerde leerlijn.

Daarbij speelt weer een rol dat media-educatie geen schoolvak is met een setje kerndoelen of eindtermen, maar dat je met media-educatie zo veel kanten opkunt.

Eerder is al gemeld dat op korte termijn een door NIF, SLO, Mediafabriek en anderen geïnventariseerd overzicht beschikbaar komt, waarbij deze worden geordend en ingedeeld volgens kerndoelen en leerlijnen. Dit is een belangrijke basis. Adviseurs van provinciale instellingen zouden met behulp van deze inventarisatie de scholen kunnen adviseren en ondersteunen bij de keuze hoe en waar media-educatie in het lesprogramma in te bouwen.

Voor een complete evaluatie van een provinciaal beleid en aanbevelingen voor uitvoeringskeuzes, is het essentieel het onderwijs daar zelf bij te betrekken en na te gaan wat in het onderwijs zelf leeft aan wensen en behoeften. Dit is een geplande vervolgstap na dit inventarisatie-onderzoek, maar wij kunnen daar op vooruitlopen met de kennis die daarover al is verzameld in recent onderzoek. Dit komt in hoofdstuk vijf aan de orde, en geeft nadere richting aan de aanbevelingen in het slothoofdstuk.

4 Huidig overheidsbeleid ten aanzien van mediawijsheid en media-educatie

4.1 INLEIDING: TAAKVERDELING TUSSEN DE DRIE OVERHEIDSLAGEN

De overheid voert cultuurbeleid op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau. De overheden op deze drie niveaus voeren elk een autonoom beleid, dat door onderlinge samenwerking en afspraken op elkaar wordt afgestemd.

De taakverdeling tussen de drie overheden is vastgelegd op basis van de Wet op het specifiek cultuurbeleid (1993). Voor het cultuureducatiebeleid is die verdeling als volgt:

- Het Rijk draagt zorg voor de hoofdlijnen, landelijke subsidies (samen met de fondsen) en instellingen, en de richt zich op de derde lijns steunfunctie: ontwikkeling en experiment.
- De provincies verzorgen de ondersteuning van de concrete activiteiten op het gebied van cultuureducatie (de directe steunfunctie); het verbinden en stimuleren van regionale initiatieven en ontwikkelingen.
- Gemeenten zijn verantwoordelijk voor uitvoerende activiteiten op het gebied van cultuur(educatie).

In de praktijk zijn die grenzen niet zo strikt. We kijken in dit hoofdstuk verder naar de taakopvatting en het beleid van deze drie overheidslagen in relatie tot mediawijsheid en media-educatie.

4.2 RIJKSOVERHEID

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) bepaalt de hoofdlijnen van het landelijk cultuurbeleid. Daarnaast verdeelt de minister, samen met de landelijke cultuurfondsen, de subsidies voor een aantal cultuurinstellingen. Het ministerie bekostigt de zogenaamde basisinfrastructuur: onder meer de sectorinstituten en rijksmusea. De fondsen subsidiëren de niet-structurele, landelijk relevante initiatieven.

De Raad voor Cultuur adviseert de regering over algemeen beleid en regelgeving en over concrete beslissingen zoals de vierjaarlijkse subsidies.

LANDELIJKE BASIS INFRASTRUCTUUR: SECTORINSTITUTEN

Per kunstdiscipline is er in principe één sectorinstelling die de derdelijnstaken voor die discipline verzorgt, inclusief de ontwikkelingstaak voor educatie. Voor erfgoed en erfgoededucatie is in 2009 Erfgoed Nederland ingericht als sectorinstelling. Amateurkunst kent een eigen sectorinstelling over alle disciplines heen: Kunstfactor. Ook Cultuurnetwerk Nederland werkt cultuurbreed voor alle disciplines, en legt de verbindingen in educatie tussen de diverse kunsten, erfgoed en media. Deze instellingen hebben zelf geen aanbod op het gebied van media-educatie.

MEDIA-EDUCATIE EN RIJKSOVERHEID

De Raad voor Cultuur heeft al snel na de eerste digitale ontwikkelingen grote aandacht gegeven aan nieuwe media, e-cultuur en media-educatie. Er zijn verschillende nota's en adviezen, gevraagd en ongevraagd, uitgebracht sinds de jaren '90 van de vorige eeuw. In het vorige hoofdstuk is hier al op ingegaan. In 2010 staat een vervolgadvisie over e-cultuur op stapel.

De rijksoverheid heeft die aandacht duidelijk meegenomen in het beleid, en nadrukkelijk stimulering van mediawijsheid als beleidsprioriteit genomen. In het huidige cultuureducatiebeleid, bij de bibliotheekinnovatie en de omroepen komt dit terug.

Het rijk heeft gezorgd voor de oprichting van het Expertisecentrum Mediawijsheid, een netwerkorganisatie waarbij inmiddels meer dan 230 kleine en grote organisaties en initiatieven zich hebben aangesloten. De netwerkorganisatie beheert subsidieregelingen voor projecten die mediawijsheid stimuleren.

CULTUURCONVENANTEN

Rijk, provincies en gemeenten werken sinds 1997, met de start van het *Actieplan Cultuurbereik*, nauw samen via cultuurconvenanten. Het Rijk sluit deze vierjarige overeenkomsten af met de landsdelen Noord, Oost, Midden, West en Zuid, waarin alle provincies en dertig grotere steden zijn vertegenwoordigd. Met de vier grote steden sluit het Rijk aparte overeenkomsten.

In deze cultuurconvenanten worden afspraken gemaakt over culturele aangelegenheden en over subsidies die in betreffende landsdelen of steden worden verstrekt aan instellingen. Cultuureducatie, als onderdeel van het project *Cultuur en School*, wordt in de tweede periode van het Actieplan (2004-2008) ook opgenomen in deze afspraken.

FONDS VOOR CULTUURPARTICIPATIE (FCP)

Van de fondsen is alleen het *Fonds voor Cultuurparticipatie* (vanaf 2009) relevant met betrekking tot media-educatie. Dit nieuwe Fonds heeft de cofinancieringswijze van het Actieplan Cultuurbereik voortgezet met de Regeling voor provincies en gemeenten. Deze regeling wil in samenwerking met deze overheden cultuurparticipatie in heel Nederland op lokaal niveau stimuleren. Om mee te doen aan de regeling hebben gemeenten en provincies een cultuurparticipatieprogramma voor hun regio opgesteld, conform de doelstellingen van het fonds (meer mensen die meedoen en betere ondersteuning), de programmalijnen (amateurkunst, cultuureducatie en volkscultuur) en de thema's van het fonds (verankering, ontwikkeling en diversiteit). Gemeenten en provincies hebben vooraf overleg gehad met het fonds over hun cultuurparticipatieprogramma, momenteel is de uitwerkingsfase. In de volgende paragrafen komen ook de aanvragen voor het FCP aan de orde voorzover er sprake is van mediawijsheid of media-educatie.

Het Fonds voor Cultuurparticipatie kent nog een aantal andere regelingen.

- De voormalige regelingen op het gebied van cultuureducatie en amateurkunst zijn vervangen door de Plusregeling Cultuurparticipatie. De Plusregeling is bedoeld voor amateurverenigingen en instellingen op het gebied van cultuureducatie en volkscultuur, waarbij zeker ook aanvragen voor mediaprojecten kunnen worden gehonoreerd. Projecten met een budget tot 100.000 euro kunnen een aanvraag indienen. Projecten met een overwegend receptieve doelstellingen en projecten met een journalistieke of communicatieve invullingen vallen buiten de doelstelling van de Plusregeling.
- Dit jaar startte eveneens het programma Er zit muziek in ieder kind. Doel is muziekeducatie voor meer kinderen van 4 tot 12 jaar toegankelijk te maken. In 2010 wordt verder het programma Het beste van twee werelden uitgewerkt. Dit programma is erop gericht samenwerking tussen amateurs en professionals te bevorderen. In deze programma's kan media-educatie als leermiddel mogelijk een rol spelen.
- Tot slot beheert het fonds de relaties met een aantal instellingen op het gebied van amateurkunst en cultuureducatie die een meerjarige subsidie ontvangen. Op mediagebied zijn actief: All about us Film Factory, Bekijk 't, Hal 4/Digital Playground, en de Kunstbende.

4.3 PROVINCIAAL BELEID

Naast de landelijke afspraken, zoals vastgelegd in de regeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie, voeren de provincies een eigen cultuurbeleid. Dit wordt per provincie vastgelegd in een cultuurnota. Deze nota's bevatten beleidslijnen voor een periode van vier jaar. Grotere steden ontwikkelen

meestal hun eigen cultuurbeleid en kunnen partner van de provincie zijn. Kleinere gemeenten zijn eerder doelgroep van het provinciale beleid.

We hebben per provincie de plannen op mediawijsheid en media-educatie gescreend. We schetsen in deel II van dit advies in het kort de context en enkele hoofdlijnen van alle provinciale cultuurplannen. Ook is gekeken naar mediawijsheid en media-educatie in de plannen die de provincies hebben ingediend voor de regeling van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Het beleid in de plannen voor het FCP is vaak een verdere uitwerking of verdieping van het reguliere beleid met ruimte voor nieuwe initiatieven of richtingen

Het provinciaal cultuureducatiebeleid is hoofdzakelijk gericht op ondersteuning van de regionale culturele infrastructuur. De provincies subsidiëren de provinciale culturele ondersteuningsinstelling(en): voor de beleidsterreinen (professionele) kunst en cultuur, amateurkunst, cultuureducatie, erfgoed, media en bibliotheken. Vaak zijn er ook subsidieregelingen voor bepaalde projecten en activiteiten.

We gaan per provincie kort in op de infrastructuur, die allerlei variaties kent. We laten daarbij de regionale omroepen buiten beschouwing. Voor zover er bij de steunfuncties aanbod is op het gebied van media-educatie, komt dat ook terug in deel II en in het vorige hoofdstuk met de aanbieders.

We vatten de resultaten zoals beschreven in deel II hier schematisch samen.

Daarbij opgemerkt dat elke provincie een regionale omroep kent alsmede een (aparte) provinciale ondersteuningsinstelling voor bibliotheken, deze worden niet meer genoemd.

Drenthe

- Decentrale aanpak, de gemeenten zijn leidend
- Cultuurmenu's wel bij provincie, versterking aandacht voor mediawijsheid en erfgoededucatie
- Centrale steunfuncties maar werken samen met gemeentelijke allianties

Flevoland

- Media-educatie niet genoemd
- Provinciaal steunpunt erfgoededucatie; voor kunsteducatie decentraal bij drie centra

Friesland

- Nieuwe media krijgt met name aandacht bij de zgn. bruisplekken: plekken waar experiment en innovatie plaats vinden
- Eén centraal ondersteuningspunt

Gelderland

- Cultuureducatie is prioriteit in beleid, waarbij
- Reservering voor nieuwe educatieve projecten mediawijsheid
- De verschillende sectoren hebben elk een eigen provinciale ondersteuningsinstelling

Groningen

- Cultuureducatie op scholen prioriteit
- Subsidiemogelijkheden voor o.m. media-educatieprojecten door instellingen en scholen
- Verschillende sectoren hebben eigen provinciale ondersteuningsinstelling

Limburg

- Beleidsprioriteit op nieuwe media en e-cultuur
- Investeren in media-educatie op school
- Onderzoek naar mogelijkheden voor een expertisecentrum

- Projectsubsidies voor experimentele projecten
- Eén centraal ondersteuningsinstituut

Noord-Brabant

- Provinciale instelling zal meer aandacht voor media-educatie ontwikkelen
- Verschillende sectoren hebben eigen ondersteuningsinstelling; AK/KE pas gefuseerd

Noord-Holland

- Media-educatie krijgt bijzondere aandacht
- Ontwikkelen van een beleidsvisie voor mediawijsheid
- Ontwikkeling expertise door voorbeeldprojecten en ontsluiten kennis
- Centrale ondersteuningsinstellingen; voor kunsteducatie 7 decentrale steunpunten

Overijssel

- Geen vermelding media-educatie
- Eén provinciale instelling

Utrecht

- Geen vermelding media-educatie
- Verschillende sectoren hebben eigen ondersteuningsinstelling

Zeeland

- Media-educatie is onderdeel cultuureducatie en kan als zodanig activiteitensubsidie krijgen
- Verschillende sectoren hebben eigen ondersteuningsinstelling

Zuid-Holland

- Cultuureducatie is een beleidsprioriteit, media-educatie is een van de drie poten
- Eén provinciale instelling, die een eigen bureau Mediafabriek heeft voor innovatieve nieuwe mediaprojecten

ONTWIKKELINGEN IN DE PROVINCIALE INFRASTRUCTUUR

Cultuureducatie was in de vorige planperiode al een van de belangrijkste beleidsaccenten, en veelal is het beleid voor de huidige periode 2009-2012 in de meeste provincies een vrijwel ongewijzigde voortzetting daarvan.

De recent oplevende aandacht van het rijk voor volkscultuur weerspiegelt zich niet duidelijk in de provinciale plannen. Het accent op kunstbeoefening, dus het zelf maken, is wel vaker terug te vinden. Cultuureducatie blijft zeer hoog op de agenda van de provincies staan.

Kunsteducatie

Een markante taak van de provincies betreft de ondersteuning van de cultuureducatie voor het onderwijs via de provinciale ondersteuningsinstelling(en). De ondersteuning van kunsteducatie in het onderwijs heeft al een lange traditie. Bij de voormalige of ook nu uitsluitend op kunsteducatie gerichte instellingen is een duidelijke ontwikkeling waar te nemen waarin de uitvoerende ondersteuning van het onderwijs steeds meer overgaat naar gemeentelijke centra voor de kunsten en andere cultuureducatie-instellingen. De provinciale steunfunctie beweegt zich daarbij in de richting van advies, bemiddeling en bovenlokale samenwerking. Deze scheiding moet de dubbele pet van enerzijds bemiddelaar/adviseur en anderzijds aanbieder van projecten vermijden en is bij het merendeel van de steunfuncties doorgevoerd. Kunst Centraal in Utrecht combineert echter wel de verzorging van het kunst- en cultuurmenu, advisering over én aanbod van schoolprojecten naast andere aanbieders, en doet dit kennelijk naar tevredenheid van de afnemers. Andere steunfuncties behouden eveneens de programmering van kunstmenu's omdat dit bovenlokaal efficiënter en

goedkoper kan. Daarnaast maken instellingen als Kunstgebouw en Scoop een onderscheid in enerzijds het zélf inzetten op de ontwikkeling en innovatie met pilotprojecten en anderzijds het regulier aanbod, dat wordt overgelaten aan anderen en waar ook de pilotprojecten na uitontwikkeling aan worden overgedragen.

De provincie Noord-Holland heeft in tegenstelling tot de meeste andere provincies nooit één instelling voor onderwijsondersteuning van kunsteducatie ingericht. Alleen Flevoland heeft ook geen centrale instelling voor kunsteducatie. De ondersteuningsinstellingen in Gelderland, Brabant en Zuid-Holland zijn gecentraliseerd, maar hebben wel expliciet lokale/regionale steunpunten, cultuurmakelaars, marktplaatsen. Er zijn dus vele en uiteenlopende varianten voor de provinciale ondersteuningsinfrastructuur.

Door de steunfunctie decentraal aan te haken bij centra heeft Noord-Holland in feite de na te streven lokale manier van onderwijsondersteuning via de centra altijd al aangehouden. Het andere deel van het provinciale beleid, namelijk de regionale/bovenlokale samenwerking, ontsluiting en advisering, alsmede innovatie, lag behalve bij de steunpunten ook bij een provinciaal consulent en is nu overgegaan naar KCNH, de provinciale cultuurinstelling.

Erfgoededucatie

De geschetste ontwikkeling geldt dus met name voor de kunsteducatie. Erfgoededucatie is relatief recent, sinds de eeuwwisseling, in een stroomversnelling gekomen en daarvoor zijn veelal aparte provinciale steunfuncties ingericht. Redenen voor deze gescheiden structuur zijn onder meer:

- om als erfgoededucatie niet ondergesneeuwd te raken bij kunsteducatieve instellingen onder de grote noemer cultuureducatie;
- omdat erfgoededucatie een andere leerinhoud heeft en deels op andere schoolvakken is gericht;
- omdat op het gebied van erfgoededucatie andere behoeften waren: bijvoorbeeld de ontwikkeling en opbouw van lesmateriaal en educatieve expertise bij de culturele instellingen.

In de laatste jaren, nu de erfgoededucatie de opbouwfase voorbij is, groeit de onderlinge samenwerking met kunsteducatieve instellingen. De twee-eenheid Cultureel Erfgoed Noord-Holland en Kunst en Cultuur Noord-Holland is een ultiem voorbeeld. Alleen Friesland heeft met Keunstwurk een provinciale instelling waarin alle steunfuncties zijn verenigd. In de andere provincies zijn er gescheiden instellingen voor erfgoededucatie en kunsteducatie. Edu-Art Gelderland is een brede cultuureducatieve instelling die erfgoededucatie in de scholen ondersteunt, maar Gelderland heeft daarnaast de Stichting Gelders Erfgoed. Deze richt zich op de erfgoedinstellingen, ook op educatief gebied.

Media-educatie

Media-educatie is, zoals in hoofdstuk 2 al is aangegeven, iets wat kunsteducatieve instellingen al als een bestaand onderdeel van kunsteducatie beschouwen: met name audiovisuele vorming is inhoudelijk voor een deel identiek aan wat media-educatie beoogt. Karakteristiek voor kunsteducatie is dat de artistieke invalshoek altijd het start- resp. eindpunt is, maar ook hier zijn de journalistieke en communicatieve aspecten, de *werking* van het medium, essentieel. Je kunt je echter daarnaast vormen van media-educatie voorstellen die wat verder afstaan van kunstzinnige aspecten en zeker de digitale geletterdheid (zoeken, selecteren en beoordelen van informatie, internetwijsheid) is een andere vakinhoud.

In het cultuurbeleid van de provincies is over het algemeen weinig terug te vinden van de nieuwe aandacht op mediawijsheid en media-educatie. Media-educatie en mediawijsheid worden in de meeste plannen in het geheel niet genoemd of media-educatie wordt slechts vermeld als onderdeel van cultuureducatie, zonder daar verdere invulling aan te geven. Alleen Noord-Holland en Limburg formuleren expliciet beleid, en in mindere mate besteden Gelderland en Zeeland aandacht aan media-educatie als expliciete mogelijkheid voor projectsubsidie.

Bij de ondersteuningsinstellingen zelf is wel meer aandacht voor media-educatie. Maar alleen in Zuid-Holland is dit ook zichtbaar in de infrastructuur; Kunstgebouw heeft een eigen 'centrum' voor nieuwe media en media-educatie: de Mediafabriek.

4.4 GEMEENTELIJKE BELEIDSPANNEN

In het kader van de Regeling voor gemeenten en provincies van het Fonds voor Cultuurparticipatie zijn in 2009 plannen ingediend die men wil aanmerken voor cofinanciering van het Fonds met de gemeente of provincie. Deze zijn soms identiek aan het 'reguliere' cultuurbeleid van de betreffende overheid, maar kunnen ook een specifiek deel of uitwerking daarvan zijn.

Beschrijvingen van die gemeentelijke plannen die expliciet aandacht besteden aan media-educatie of mediawijsheid zijn opgenomen in deel II. Bij alle provincies (zie deel II) is tevens beschreven of en hoe zij aandacht besteden aan mediawijsheid of media-educatie in de plannen voor het FCP. Het betreft bij provincies en gemeenten plannen die bij de aanvragen nog niet uitgewerkt zijn: concrete beschrijvingen ontbreken.

Media-educatie en/of mediawijsheid komt in bijna de helft van alle plannen die bij het Fonds voor Cultuurparticipatie zijn ingediend aan bod. Maar slechts 20% neemt dit ook expliciet op als onderdeel van het beleid, waaronder de provincies Noord-Holland en Limburg. Daarnaast zijn er nog acht gemeenten die mediawijsheid of media-educatie uitgebreider behandelen. Dit lijkt opvallend weinig in het licht van de recente aandacht voor media-educatie in het publieke debat en de politieke discussie over het opnemen van media-educatie in de kerndoelen voor het basisonderwijs.

Daar waar media-educatie expliciet onderdeel is van het beleid, is dit vaak vanuit de gedachte dat er in de binnenschoolse cultuureducatie evenredige aandacht moet zijn voor kunst-, erfgoed- en media-educatie. De nadruk ligt daarbij dus net als in de provincie Noord-Holland op media-educatie binnen het onderwijs. In de meeste plannen is dit verder nauwelijks uitgewerkt en krijgen lokale instellingen, met name bibliotheken en centra voor de kunsten, de opdracht dit verder uit te werken. De gemeenten lijken daarmee binnen het beleid vooral de nadruk te leggen op media-educatie als onderdeel van cultuur- of kunsteducatie (audiovisuele vorming) en op digitale geletterdheid of informatievaardigheden.

4.5 CONCLUSIE

In het landelijk beleid, sterk gestimuleerd door de Raad voor Cultuur, is mediawijsheid en in het kielzog daarvan media-educatie een belangrijk aandachtspunt geworden.

Het rijk heeft gezorgd voor de oprichting van het Expertisecentrum Mediawijsheid, een netwerkorganisatie waarbij inmiddels ruim 230 kleine en grote organisaties en initiatieven zich hebben aangesloten, en die verschillende subsidieregelingen heeft voor projecten op het gebied van mediawijsheid. Ook het nieuwe Fonds voor Cultuurparticipatie heeft in de diverse subsidieregelingen aandacht voor mediawijsheid en media-educatie, met nadruk op het zélf maken van media en vernieuwende vormen in cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur.

De provinciale plannen blinken niet uit in grote ambities op het gebied van mediawijsheid en media-educatie; vaak wordt de term slechts vermeld als een van de drie takken van cultuureducatie. Uitzonderingen zijn de provincies Limburg en Noord-Holland, die na oriëntatie en onderzoek concreet uitvoeringsbeleid willen opzetten.

Ook bij de gemeentelijke plannen die zijn ingediend bij het FCP is weinig te halen dat kan dienen als voorbeeld van visie, beleid en of activiteiten met betrekking tot mediawijsheid en media-educatie.

Bij de provinciale ondersteuningsinstellingen is wel meer te bespeuren van activiteiten op het gebied van mediawijsheid. In de structuur is dit niet zichtbaar zoals bij kunst- en erfgoededucatie. Alleen in Zuid-Holland is een 'eigen' nieuwe-mediasteunpunt, hoewel onderdeel van Kunstgebouw: de Mediafabriek. Voor het overige is media-educatie al dan niet nadrukkelijk onderdeel van de steunpunten voor kunsteducatie (en dan met name gekoppeld aan audiovisuele of beeldende vorming) en, in mindere mate, geïntegreerd in het aanbod van de steunpunten voor erfgoededucatie.

5 Behoeften en wensen onderwijs

Na de uitgebreide inventarisaties van bestaand aanbod op het gebied van mediawijsheid en media-educatie kijken we ook naar wat bekend is over de wensen en behoeften van scholen. Recentelijk heeft Mocca Amsterdam een uitgebreid onderzoek daarnaar gedaan door het raadplegen van een aantal deskundigen en panelsessies met vertegenwoordigers van het basis- en voortgezet onderwijs en de aanbieders. Vervolgens is er een eerste sondering van behoeften bij scholen in Noord-Holland via de enquête bij bezoekers van de media-educatiemarkt in 2009. Ten slotte halen we een recent verschenen onderzoek over mediawijsheid in het onderwijs aan, dat in opdracht van het Mediawijsheid Expertisecentrum plaats vond.

5.1 MOCCA: BEHOEFTE-ONDERZOEK MEDIA-EDUCATIE IN AMSTERDAMS ONDERWIJS (2009)

Mocca concludeert dat de standpunten van docenten uit basisonderwijs, voortgezet onderwijs en culturele aanbieders in sterke mate overeenkomen, hetgeen de geldigheid en betrouwbaarheid van de conclusies versterkt.

De belangrijkste knelpunten die worden gesignaleerd:

- 1 Motivatie en verankering binnen de school. Het is vaak te persoonsgebonden aan één of enkele enthousiastelingen. Het is nodig dat een breder team een gezamenlijke visie ontwikkelt en daar bij betrokken is.
- 2 Grote behoefte aan praktische scholing en bijscholing ten aanzien van ontwikkelingen.
- 3 Kennisclustering en kennisdeling: hier is geen goed platform voor.
- 4 Techniek wordt veel gezien als een struikelblok, anderen zien dit niet als je de apparaatjes van de jongeren/kinderen zelf als uitgangspunt neemt.

Daarnaast is nog een aantal observaties gesignaleerd die volgens ons belangrijk zijn:

- Leerlingen zijn vaak experts in het gebruiken en bedienen van media, maar zeker niet op het gebied van betekenisgeving. Deze kennis wordt meestal overschat. Terwijl volgens de docenten bij media-educatie het maken en creëren prioriteit moet hebben boven reflectie, is het wel zeer belangrijk het aspect van betekenisgeving daarin centraal te stellen.
- Media-educatie en mediawijsheid zijn lang niet altijd verbonden met artistieke aspecten. Kritisch bewustzijn is breder dan cultuur, media-educatie is in alle vakken, ook die buiten de kunstvakken, een goede aanvulling.
- Verankering van media-educatie in schooltijd is lastig, maar wel noodzakelijk. Maar een combinatie met buitenschools aanbod biedt goede en zeer wenselijke voordelen: extra deskundigheid, een andere visie, kennismaking met de werkvloer. Graag aansluiting op elkaar.

De gespreksgroepen met vertegenwoordigers van het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en aanbieders levert het volgende op.

Ideaalprofiel media-educatie in een basisschool:

- Vakoverstijgende aanpak.
- Nadruk op kritische bewustwording en vaardigheden op productieve, analyserende en artistieke vlak.
- Inpassen in bestaande lesprogramma's en methoden.
- Kan heel goed ingepast in taalonderwijs, maatschappij-oriëntatie en cultuureducatie.
- Docenten zijn allesbepalend, zij zouden meer moeten samenwerken, doen onbewust vaak al veel aan media-educatie.

Ideaalprofiel media-educatie in voortgezet onderwijs:

- Er is geen rooster meer, maar er komen projectmodules.
- Docenten werken samen vanuit een mediawijsheidsteam.
- Bijscholing gewenst, de mediacoach-opleiding is niet voor iedereen adequaat, intervisie kan ook.
- Een goede werkplaats is onmisbaar.

Randvoorwaarden en tips van aanbieders:

- Ict-voorzieningen zijn vaak ondermaats, het netwerk te streng beveiligd.
- Docenten hebben het vaak te druk en/of hebben onvoldoende kennis. Urenvergoeding zou helpen.
- Ook aanbieders willen graag samenhang met het gevoerde curriculum en niet een incidenteel projectje.
- Media-educatie kan in alle vakken.
- Docenten zijn deels te bangelijk en onwillig voor nieuwe (en snel verouderende!) mediatools.
- Een goede, onafhankelijke bemiddelaar is ook voor de aanbieders interessant als zij nauwkeurig het aanbod in kaart brengen tot een soort modulaire reisplanner. Dit is voor scholen efficiënt en leidt mogelijk tot meer samenwerking bij aanbieders.

De belangrijkste aanbevelingen die wij uit dit rapport zouden afleiden, zijn:

- Stimuleren en faciliteren van een teamgerichte aanpak bij het opzetten van media-educatiebeleid in een school
- (Faciliteren van) bij- en nascholing, op de hoogte houden van ontwikkelingen
- Onafhankelijke informatiebron en adviespunt. Amsterdam heeft dit met Mocca gerealiseerd

5.2 ENQUÊTE NOORDHOLLANDSE SCHOLEN INZAKE BEHOEFTE EN WENSEN N.A.V. THEMADAG MEDIA-EDUCATIE (NOVEMBER 2009)

35 basisscholen vulden de enquête in naar aanleiding van de themadag media-educatie. Met enige voorzichtigheid zijn daar wel enkele conclusies uit te trekken.

Van deze respondenten deed driekwart weinig tot niets met media-educatie. Toch is er belangstelling want zij oriënteerden zich wel op het onderwerp gezien hun bezoek aan deze dag.

De meeste scholen richten zich wat betreft media-educatie voornamelijk op computerlessen, fotografie, filmeducatie / films maken en schooltv.

Slechts een minderheid, ruim een kwart van de scholen, werkt bij media-educatie samen met een culturele instelling. Degenen die niet samenwerken zijn dit vaak wel van plan, maar hebben nog geen keuze kunnen maken. De grootste behoefte die deze scholen uitspreken ten aanzien van media-educatie is de beschikbaarheid van goede lespakketten die aansluiten bij een doorlopende leerlijn. Er is een voorkeur voor schoolbrede projecten. Nascholing van docenten wordt ook bij de helft van de scholen genoemd als een wens.

Bij het voortgezet onderwijs waren er slechts 5 respondenten, waardoor er nauwelijks conclusies kunnen worden getrokken.

Hier werkten 4 van de 5 scholen wel samen met een culturele instelling. De nadruk bij de behoeftepeiling lag op praktische zaken (lesmateriaal, advies bij aanbod) en nascholing voor docenten.

Onze conclusie bij deze enquête is dat de scholen mogelijk onvoldoende bekend zijn met de mogelijkheden en het aanbod van media-educatie. Naast scholing is informatie en advies over het beschikbare aanbod en materiaal waarschijnlijk al een grote stimulans.

5.3 ONDERZOEK MEDIAWIJSHEID IN HET ONDERWIJS

Het Mediawijsheid Expertisecentrum heeft in opdracht van OCW een verkennend onderzoek laten doen naar de mate waarin mediawijsheid aan bod komt in het onderwijs. Het onderzoek is in februari 2010 door OCW verspreid.

Kenmerkend is het verschil in accent van media-educatie ten opzicht van de twee andere onderzoeken in dit hoofdstuk.

Het doel van dit onderzoek was antwoord te geven op de volgende vragen: Hoe vaardig zijn leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs op het gebied van het gebruik van media, en (hoe) wordt in het basis- en voortgezet onderwijs aandacht besteed aan het (leren) omgaan met media? Wat betekent dit voor de ondersteuning die nodig is voor media-educatie in het basis- en voortgezet onderwijs?

Uit het onderzoek komt naar voren dat op veel scholen met een zekere regelmaat aandacht wordt besteed aan mediawijsheid. Daarbij gaat het in het primair onderwijs vooral om het ontwikkelen van de vaardigheid in het zoeken en beoordelen van informatie en om bewustwording rond risico's van internet. In het voortgezet onderwijs gaat het daarbij naast de vaardigheid bij het zoeken en beoordelen van informatie, ook om het creatief werken met (diverse) media.

Verder blijkt uit het onderzoek dat een groot deel van de leraren veelal niet weet hoe het gesteld is met de mediavaardigheden van hun leerlingen. Volgens dat deel van de leraren dat wel denkt een inzicht daarin te hebben, zijn de meeste leerlingen nog onvoldoende vaardig in het zoeken en oordelen van informatie, onvoldoende vaardig in het creatief gebruiken van media en onvoldoende bewust van de risico's bij gebruik van internet.

Aan aanbevelingen is men helaas niet toegekomen.

Als in het basisonderwijs minder aandacht is voor het (creatief) omgaan met media, dan is dat een gemis waar de steunpunten kunsteducatie op kunnen inspringen. Bibliotheken kunnen mogelijk een rol spelen bij meer aandacht in het voortgezet onderwijs voor bewustwording rond risico's van internet. Ook zijn de bibliotheken de aangewezen partij om ondersteuning te bieden bij de vaardigheid bij het zoeken en beoordelen van informatie.

Voor deze verschillende ondersteuningsmogelijkheden is in onze inventarisatie bovendien ook aanbod gevonden waar gebruik van kan worden gemaakt.

Meer informatie: <http://www.minocw.nl/documenten/189107a.pdf>

6 Aanbevelingen voor de provincie Noord-Holland

Om media-educatie in het onderwijs te stimuleren, heeft de provincie een aantal directe en indirecte instrumenten en middelen tot zijn beschikking, die in de vorige hoofdstukken ook de revue zijn gepasseerd. We zetten ze hier nog eens op een rijtje, gelegd naast de eerdere conclusies die we trokken uit de inventarisaties, en leidend tot aanbevelingen.

Daarbij willen we benadrukken dat Noord-Holland zich in een gunstige situatie bevindt. De organisaties, de verschillende soorten expertise, de netwerken en contacten zijn er in principe en kunnen waar nodig verder worden ontwikkeld. Bij de opsomming van instrumenten en middelen kunnen telkens bestaande organisaties en activiteiten worden genoemd.

De klankbordgroep media-educatie brengt de kennis en uitwisseling op provinciaal niveau samen en kan een centrale rol spelen in de keuze en verdere implementatie van uitvoeringsbeleid.

INFORMATIEBUNDELING

Het huidige aanbod van activiteiten en projecten media-educatie voor de scholen is heel uitgebreid. Aan de andere kant geven scholen aan behoefte te hebben aan bruikbaar, praktisch lesmateriaal dat aansluit bij de kerndoelen en eindtermen. Er is dus een missing link in de aansluiting. Scholen kennen het aanbod onvoldoende, of de aanbieders zijn niet goed genoeg in de onderwijsvertaling. Bovendien kun je zoveel kanten op dat weinig mensen de bomen in het bos zien. Een provinciaal georganiseerd informatiepunt ligt voor de hand en is essentieel. Het lijkt ons daarbij tevens noodzakelijk om bij dit informatiepunt duidelijk de verschillende benaderingen van media-educatie van de verschillende instellingen te communiceren. Het aanbod van de instellingen voor cultuureducatie (erfgoed- en kunsteducatie) op het gebied van media-educatie sluit vooral aan bij de visuele en maatschappelijke geletterdheid, dus bij media als kunstvorm en media als communicatiemiddel. Het onderwijs zou in de gebundelde informatie duidelijk deze benaderingen en ook de overige benaderingen moeten kunnen herkennen. Zo wordt van alle aanbod en daarmee van de instellingen duidelijk wat de krachten zijn.

Zo'n provinciaal informatiepunt was er al met de twee portals voor resp. basis- en voortgezet onderwijs betreffende het beschikbare cultureel aanbod. De sites werden onderhouden door de steunfuncties (net als in de meeste andere provincies); het onderhoud wordt in 2010 overgenomen door KCNH.

Het cultuurplan geeft een concreet vervolg aan: een Projectenbank.

Het aanbod zoals in hoofdstuk 4 resp. deel II bij elkaar gebracht is een actueel en redelijk compleet overzicht op het gebied van mediawijsheid en media-educatie, en kan als basis dienen voor die nieuwe informatiebundeling. We hebben in dat hoofdstuk echter ook een groot aantal landelijke en provinciale alternatieven opgesomd. Dubbel werk ligt op de loer, terwijl juist de digitale wereld bij uitstek geschikt is om informatie te bundelen en vervolgens weer gelokaliseerd te presenteren. Er zijn echter zoveel betrokkenen die moeten samenwerken en zoveel gebruikers met hun verschillende behoeften, dat grootschalige oplossingen meestal niet lukken. Eigen onderhoud en beheer is echter ook duur en de voorbeelden waarbij na een ambitieuze start de zaak plat ligt, zijn legio.

Het is in ieder geval de moeite waard te onderzoeken of en hoe uitwisseling en/of koppeling van gegevens mogelijk zou kunnen zijn met direct verwante partijen als de Raad van Twaalf, Cultuurnetwerk Nederland (beheerder van Cultuurplein.nl en ProjectloketCultuur.nl), en Mediawijzer cq. het Expertisecentrum Mediawijsheid (waarin Beeld en Geluid een centrale rol speelt).

Aanbeveling: Ga door met een digitaal informatiepunt waarin het aanbod wordt bijeengebracht, maar kijk daarbij zorgvuldig naar de meest effectieve oplossing.

INFORMATIE- EN INSPIRATIEDAG

Naast het continu kunnen raadplegen en selecteren van het aanbod via een website resp. databank, is het voor scholen waarschijnlijk essentieel om je ook face-to-face te kunnen oriënteren. Zo'n dag biedt informatie, inspiratie, leert het aanbod en alle mogelijkheden kennen, kan workshops, voorbeeldlessen of lezingen bevatten, etcetera.

Een dergelijke dag bestaat al in Noord-Holland: Cultuur Centraal. De in november 2009 gehouden dag had als thema media-educatie en werd enthousiast ontvangen, zo blijkt uit evaluaties met de betrokkenen. Het lijkt ons zeer zinvol deze traditie voort te zetten.

Bovendien zijn er in Noord-Holland ook op lokaal niveau presentatie- en inspiratiedagen op het gebied van cultuur: de Rondjes Cultuur. Deze rondjes zijn bedoeld voor de leerlingen, maar hier kunnen ook scholen (of leraren) en lokale instellingen of andere aanbieders elkaar leren kennen. Ook daar zijn de steunpunten essentieel in het bijeenbrengen, adviseren en/of ondersteunen van zowel scholen als aanbieders.

Daarnaast kan nagegaan worden, of er (ook) niet andere kanalen nodig zijn. Cultuur Centraal trekt voornamelijk ICC'ers, docenten van kunst- en cultuurvakken en mediacoaches met interesse in cultuur, terwijl het ook noodzakelijk of wenselijk kan zijn docenten en coördinatoren van de maatschappijvakken en andere vakken te betrekken, de bibliotheken en informatievaardigheden centraal te stellen, en dergelijke.

Aanbeveling: Continueer de Cultuur Centraal dag en aanvullend de Rondjes Cultuur, en geef daar ook media-educatie voldoende aandacht. Om media-educatie in al zijn aspecten aan bod te laten komen (informatievaardigheden, verbindingen met erfgoedvakken buiten de kunsten) zijn aanvullende ontmoetingskanalen nodig.

ADVIES EN BEMIDDELING

Naast een overzicht van het aanbod op een website en verdere kennismaking via een presentatiedag is de derde stap om scholen te adviseren in hun keuze. De scholen lijken de neiging te hebben liefst zelf het heft in handen te houden: de docent bijscholen, een lespakket inkopen/gebruiken, zelf een project inrichten en daar eventueel op onderdelen samenwerking bij inschakelen. Een informatiepunt zou kennis van het aanbod voor de docent verbreden, maar nog beter is deskundig advies daarbij. Naast de mogelijkheden van het bestaande aanbod wordt de docent tevens geïnformeerd over de nascholingsmogelijkheden.

Dat vergt een zeer goede kennis van het beschikbare aanbod én van het onderwijs en de mogelijkheden binnen scholen. Het is in dat geval lastig om naast adviseur (en mogelijk bemiddelaar) te zijn ook zelf een aanbod te hebben, omdat dit evident tot belangenverstrengeling leidt. Bij de meeste provinciale steunfuncties in Nederland heeft dit geleid tot een 'uitzuivering' waarbij concreet projectaanbod is overgeheveld naar lokale en andere instellingen en de consultants alleen nog adviseren en bemiddelen. Kunst Centraal in Utrecht combineert echter wel projectaanbod (zonder inzet subsidiegelden) en advisering, en bereikt daarmee een hoog percentage scholen die tevreden zijn met de dienstverlening.

Ook voor advies en bemiddeling is afstemming tussen de verschillende provinciale instellingen noodzakelijk. De meeste van deze instellingen bieden al advies en bemiddeling, voornamelijk binnen de eigen expertise. Omdat de instellingen elkaar inhoudelijk aanvullen in benadering van en expertise in media-educatie, kunnen zij elkaar ook goed aanvullen op het gebied van advies en bemiddeling. Om een goed advies aan het onderwijs en lokale instellingen te kunnen bieden, moeten zij elkaars aanbod en expertise leren kennen opdat zij naar elkaar kunnen doorverwijzen waar nodig.

Aanbeveling: het stimuleren van activiteiten op het gebied van media-educatie op scholen is bovenal goede kennis van het bestaande materiaal en aanbod, van elkaars expertise en krachten, en

hoe dat aansluit op de concrete vraag en behoefte van een school. Afstemming tussen instellingen is hierbij noodzakelijk

ONDERSTEUNING BIJ HET OPSTELLEN VAN EEN MEDIA-EDUCATIESCHOOLPLAN

Behalve advisering over het aanbod is het wellicht nog belangrijker dat er op fundamenteeler niveau geadviseerd wordt. Veel docenten geven aan dat ze als eenling, op eigen enthousiasme drijven en graag een bredere inbedding in de school zouden willen, op basis van een vakoverstijgende visie. Juist omdat media-educatie zich niet beperkt tot kunst- en cultuurvakken en op veel manieren kan worden ingevuld. Dit vergt de opbouw van een schoolbreed team, rugdekking van het management, nadenken over en formuleren van een schoolvisie en het uitwerken tot een media-educatiebeleidsplan. Dit alles moet van binnenuit door de betrokkenen in school worden gedragen, en vergt goede vaardigheden in begeleiding en advisering. De provincie Noord-Holland heeft het vormen van cultuureducatiebeleid voor scholen gestimuleerd en veel steunfuncties hebben in de afgelopen jaren ervaring opgedaan met de ondersteuning bij het formuleren hiervan. Voor media-educatie is dit echter extra gecompliceerd omdat echt moet worden opgeschaald naar een schoolbrede aanpak. Tenzij men er bij kunsteducatie-instellingen bewust voor kiest om media-educatie in te vullen als een verlengstuk van audiovisuele en beeldende vorming. We hebben al het project MediaCultuur genoemd, waarin media- en kunsteducatie op een zeer zinvolle manier worden gekoppeld. In de combinatie media- en erfgoededucatie is al wel die schoolbrede aanpak ingebouwd, want erfgoed richt zich op meerdere vakken (naast kunstvakken bijvoorbeeld geschiedenis, wereldoriëntatie, etcetera). Het Bureau Erfgoed heeft hier expertise opgebouwd.

Om die schoolbrede aanpak te realiseren waarbij de verschillende benaderingen van media in verschillende vakken worden ingepast, is het essentieel dat scholen op de hoogte zijn van deze nuances en van de volledige breedte van het aandachtsgebied.

Aanbeveling: om media-educatie structureel en breder op scholen in te bedden is het nodig dat de scholen een breed gedragen beleid uitwerken en vaststellen. Dit lijkt een van de meest fundamentele voorwaarden om media-educatie te stimuleren. Steunfunctie-instellingen kunnen daarbij een cruciale rol innemen door dit proces professioneel te begeleiden. De steunfunctie-instellingen kunnen dit onderling, in samenwerking en met gebundelde expertise voorbereiden omdat ook hier geldt dat zij elkaar in expertise aanvullen.

BIJ- EN NASCHOLING GEVEN OF ORGANISEREN

Veel docenten geven te kennen behoefte aan nascholing te hebben. Nascholing betekent vaak: geïnformeerd worden over de laatste ontwikkelingen. Dit kan ook de vorm van een inspiratiedag hebben.

Het bestaande nascholingsaanbod is nogal eenzijdig op technische vaardigheden gericht. Docenten, ook in de niet-kunstvakken, zouden allereerst meer inhoudelijke handvaten moeten krijgen over de werking van media en hoe de media zijn in te zetten als didactisch middel. De steunfunctie-instellingen voor erfgoededucatie en kunsteducatie zouden aanvullend op het bestaande aanbod nascholing kunnen ontwikkelen of organiseren, dat de geconstateerde lacunes zou aanvullen. Maar ook bibliotheken en omroepen kunnen hier een belangrijke rol spelen. De bibliotheken hebben immers de expertise op het gebied van informatievaardigheden, de omroepen bij het maken van journalistieke audiovisuele producties.

Aanbeveling: Er lijken twee soorten van nascholing nodig te zijn. Ten eerste is er behoefte aan een algemene brede nascholing waarbij scholen leren wat media-educatie in de volle breedte is, welke benaderingen er zijn en welke ontwikkelingen er zijn. Deze nascholing kan scholen helpen bij het ontwikkelen van een media-educatiebeleid. Hiervoor kunnen de verschillende provinciale instellingen samenwerken en elkaars expertise en krachten bundelen.

Specifieke nascholing op bepaalde deelgebieden kan nodig zijn voor specifieke vaardigheden of kennis die te weinig aanwezig zijn in het onderwijs. Voor specifieke nascholing kan allereerst gekeken worden naar bestaand aanbod. De klankbordgroep is mogelijk een goed platform om vast te stellen aan welk type scholing de meeste behoefte is, of hier aanbod in is en of het beter is dit in samenwerking (al dan niet met derden) te ontwikkelen. Hiervoor is het nodig middelen te reserveren. Specifieke nascholing kan, afhankelijk van de wensen en benodigde expertise, wel specifiek bij één of meerdere van de instellingen neergelegd worden die de benodigde expertise bezitten.

ONTWIKKELFUNCTIE EN SAMENWERKING BIJ AANBOD

Als er diepgaande kennis van het aanbod en van de afnemers is, biedt dit bij uitstek de expertise om het aanbod te verbeteren en geeft dit uitstekende mogelijkheden om de samenwerking, binnen het onderwijs, tussen aanbieders en tussen combinaties daarvan te bevorderen. Soms kan dit leiden tot een vast netwerk dat actief wordt onderhouden. Die samenwerking kan leiden tot verdere bijstelling en verbetering van het aanbod door de feedback van scholen. Daarnaast kunnen de adviseurs of tussenpersonen van provinciale instellingen constateren waar lacunes in het aanbod zijn ten opzichte van de behoeften van het onderwijs, waar innovatie nodig en nuttig is ook al vragen de docenten daar (nog) niet om, etcetera. De provinciale instellingen kunnen de partijen bij elkaar brengen die het beste het gewenste project kunnen invullen, en mogelijke pilots begeleiden.

Enkele steunfuncties, zoals Scoop en Mediafabriek, ontwikkelen zelf producten in samenwerking met andere partijen om innovatie te bereiken, en dragen pilots vervolgens over aan de reguliere aanbieders. De nieuwste ontwikkeling is dat Edu-Art Gelderland een aparte satellietonderneming heeft opgericht, die zelfstandig innovatieve producten gaat ontwikkelen en daartoe opdrachten uit het hele land werft.

De provinciale instellingen in Noord-Holland kunnen gezamenlijk in de gaten houden welke lacunes er (op lokaal niveau) zijn in het aanbod en waar aan de kwaliteit van het aanbod gewerkt kan worden. Samenwerking is hier weer essentieel om de krachten te bundelen en aanbieders te ondersteunen, maar ook de specifieke expertise van instellingen kan nodig zijn afhankelijk van de behoeften en lacunes die worden geconstateerd.

Aanbeveling: ontwikkelen van innovatief materiaal kan een optie zijn voor instellingen met expertise, waarbij het voor de hand ligt samenwerking te zoeken met de vele in de provincie gevestigde gespecialiseerde instellingen enerzijds, en anderzijds met de collega's elders in het land (via de Raad van Twaalf e.d.).

CENTRALE ROL KLANKBORDGROEP

In Noord-Holland is al een klankbordgroep media-educatie, waarin alle provinciale instellingen vertegenwoordigd zijn en ook alle aspecten van en soorten expertise binnen media-educatie verenigd zijn. Het zou in onze ogen een goede gelegenheid zijn om de klankbordgroep in te zetten bij een samenwerkingstraject om decentraal, al dan niet met derden, advies en begeleiding voor scholen te realiseren. De provinciale instellingen die in deze klankbordgroep verenigd zijn, beschikken gezamenlijk waarschijnlijk al over de benodigde kennis en expertise. Een eerste stap zou zijn dit verder in kaart te brengen en gezamenlijk vast te stellen welke kennis en expertise eventueel verder nodig is om scholen te kunnen adviseren en begeleiden bij dit proces.

In de afgelopen jaren is in Noord-Holland, maar ook in andere provincies veel ervaring opgedaan, dit zou kunnen worden gebruikt als startpunt. Kunst Centraal in de provincie Utrecht heeft zelfs een handzame cursusmap samengesteld voor het cursustraject cultuureducatiebeleid op scholen: 'Goed Plan!' (2007). Deze is met name voor kunsteducatie uitgewerkt omdat dit nu een keer het gebied van Kunst Centraal is, maar kan uitstekend voor media-educatie als model dienen.

Aanbeveling: de klankbordgroep adviseert en draagt bij aan de uitwerking van een zo optimaal mogelijke samenwerking, onderling en met derden, ten behoeve van de bevordering van media-educatie in het onderwijs, gebruikmakend van ieders eigen expertise en krachten.

SUBSIDIEREGELINGEN

De provincie kan subsidieregelingen instellen voor allerlei doeleinden: om hiaten en lacunes in het aanbod te vullen, om ontwikkelingen binnen een pilot op gang te brengen, om scholing of aanbod financieel aantrekkelijker te maken. Het is een aantrekkelijk perspectief voor zowel scholen, ontwikkelaars en begeleiders om een pilot of proefproject uit te voeren. Meestal blijft het echter daarbij en levert een dergelijk project weinig op voor continuering en verbreiding. Het ligt dan ook voor de hand om in dat geval criteria ten aanzien van verankering en samenwerking in te bouwen in een dergelijke regeling.

Een andere insteek kan die van de Grassroots regeling zijn, in Noord-Holland in een vergelijkbare vorm gerealiseerd als de Flitsregeling voor het basisonderwijs : zeer directe en laagdrempelige prikkels om docenten en leerkrachten aan te zetten tot kleine experimenten. Dit lijkt ons mogelijk zinvol bij het stimuleren van (nieuwe) media, camera's en dergelijke als leermiddel, maar hiervoor is ook al veel goed aanbod beschikbaar. Andere vormen van media-educatie lenen zich minder voor 'spontane' experimenten.

Gezien de geluiden uit het onderwijs lijkt het faciliteren en stimuleren van nascholing, informatie en vooral schoolbeleidstrajecten het meest zinvol.

Aanbeveling: stimulerende voorbeeldprojecten hebben een zeer beperkte actieradius. Effectiever is een transfer van inspirerende voorbeelden (uit eigen keukens of van elders), nog effectiever is de basis aan te pakken met faciliteren van scholing en uitwerking van het schoolbeleid.

CONCLUSIE

In grote lijnen is de belangrijkste aanbeveling dat de provincie en de instellingen gezamenlijk gebruik maken van de grote hoeveelheid expertise en aanbod die al aanwezig is. Nergens hebben wij duidelijk lacunes ontdekt in expertise of aanbod, dus ontwikkeling van nieuwe producten lijkt geen prioriteit te hebben. Wel is heel duidelijk zichtbaar dat verschillende instellingen (provinciaal, lokaal en landelijk) verschillende benaderingen van media-educatie hanteren. Gezamenlijk bieden zij een volledig aanbod aan (ondersteunende) activiteiten. Er is dus samenwerking en afstemming nodig tussen de instellingen om dit volledige aanbod te bundelen en op elkaar af te stemmen en om de ondersteuning van scholen en (lokale) instellingen te bundelen. De huidige klankbordgroep media-educatie waarin alle provinciale instellingen vertegenwoordigd zijn, kan ons inziens hierin een centrale rol vervullen. In deze klankbordgroep is alle expertise reeds aanwezig om een volledig aanbod media-educatie in de provincie in beeld te brengen en scholen en lokale instellingen hierin te adviseren. De provincie zou een eindverantwoordelijke of aanspreekpunt aan kunnen wijzen die de voortgang bewaakt en deze afstemming begeleidt. (Zoals nu voor kunsteducatie met de provinciaal consulent reeds het geval was.)

VERVOLG

Voor verdere aanscherping en prioriteitstelling is het de inzet van de provincie om de betrokken instellingen en het onderwijs in Noord-Holland nader te betrekken. Dit is uiteraard belangrijk: de instellingen en het onderwijs kennen de situatie het beste en zij zijn het die het in de komende periode 'moeten maken'.

Bijlage 1 Schriftelijke bronnen

Van alle besproken instellingen in deel 1 en deel 2 zijn de websites geraadpleegd; deze zijn over het algemeen in de tekst al opgenomen. Ook de landelijke en provinciale beleidsplannen zijn digitaal, via de sites gedownload en geraadpleegd.

De aanvullende schriftelijke bronnen zijn:

Activiteitenplan 2009. De Kunst, Centrum voor Amateurkunst Noord-Holland, Alkmaar.
(www.dekunst.net)

Jaarverslag 2008. De Kunst, Centrum voor Amateurkunst Noord-Holland, Alkmaar.
(www.dekunst.net)

Jaarverslag 2005. ProBiblio, Hoofddorp.

Jaarverslag 2006. ProBiblio, Hoofddorp.

Jaaroverzicht 2007. Cultureel Erfgoed Noord-Holland, Haarlem, 2008

Jaaroverzicht 2008. Cultureel Erfgoed Noord-Holland, Haarlem, 2009

Jaaroverzicht 2008. Kunst en Cultuur Noord-Holland, Haarlem, 2009

Beeldende kunst in het onderwijs - 2006-2008. Kunst en Cultuur Noord-Holland, Haarlem, 2006

Jaarverslag 2008 ProBiblio. ProBiblio, Hoofddorp.

S. van den Hoek ; P. Vogelesang ; P. Hagens (2009). *Analyse werkplannen provincies en gemeenten 2009-2012 : voor de werkconferentie van het Fonds Cultuurparticipatie op donderdag 26 maart 2009*. (Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht)

Warmer, M. & Roeper, V. (2009) *Erfgoed & Kunst: dans, drama, beeldend, literair, audiovisueel en muziek: 44 inspirerende lesideeën*. (Cultureel Erfgoed Noord-Holland, Haarlem)

Aanvragen in het kader van de Regeling Cultuurparticipatie voor gemeenten en provincies 2009-2012 van het Fonds voor Cultuurparticipatie:

Alle provincies, alsmede de gemeenten:

- Arnhem
- Deventer
- Heerlen
- Maastricht
- Den Bosch
- Zoetermeer
- Zwolle
- Utrecht (Gemeente)

Colofon

Advies provinciaal stimuleringsbeleid media-educatie Noord Holland Deel 1

Auteurs

Jan Ensink en Sanne van den Hoek

Met medewerking van Vera Meewis en Jan-Pieter Maaijwee

Utrecht, maart 2010

Cultuurnetwerk Nederland
Ganzenmarkt 6
Postbus 61
3500 AB Utrecht
Telefoon 030-236 12 00
Fax 030-236 12 90
E-mail info@cultuurnetwerk.nl
Internet www.cultuurnetwerk.nl